

Kupujte iba
od predajcu
s preukazom.
Číslo preukazu
predajcu:

NOTABENE

2,80 €

Polovica
pre predajcu

Rimania
Rimania
Rimania

Čo nám zostalo po Rimanoch (2) ● Antika do detailov (4) ● Ako sa nás dotkol starý Rím (10) ● Od antiky po Pasoliniho (14) ● Tieňové vládkyne Rímskej ríše (18) ● Životné tepny impéria (22) ● Rímska brána do Európy (24) ● Štát a my (28) ● Demokracia v tropickom pralese (32) ● Medzi listami a príbehmi (36) ● Šalát, ktorý mal v Ríme sochu (39) ● Priveľa na jedny plecía (40)

Čo nám zostalo po Rimanoch

Text Petra Vrablicová
Ilustrácia Mr Meadow

MOČ AKO BIELIDLO

Starovekí Rimania si radi bielili zuby zubnou pastou vyrobenou z ľudského moču a kozieho mlieka. Moč obsahuje amoniak, chemickú zlúčeninu, ktorá pôsobí ako čistiaci prostriedok a bielidlo v jednom.

KOZA NA TRÓNE

Hovorí sa, že Caligula bol taký citlivý na svoju predčasnú plešivosť, že každý, kto sa pozrel na jeho bezsrstú cisársku hlavu alebo spomenul v jeho prítomnosti kozu, urobil hrdelný priestupok, keďže ho nespočetnekrát prirovnali ku koze.

MODERNÁ POLITIKA

Caligula vyhlásil vojnu moru, priviedol vojakov na pláž a nariaďil im napadnúť vlny. Po útoku zbierali mušle ako vojnovú korisť. Svojho koňa nazval konzulom, pravdepodobne aby vysmial najvyšších úradníkov. Vznikla legenda, že sa zvieru skutočne ujalo úradu.

BULIMICKÉ NÁVYKY

Vyššie vrstvy sa pravidelne oddávali hostinám, ktoré slúžili na prezentovanie ich bohatstva a postavenia. Aby dlhé hodiny vydržali jesť a piť, pravidelne chodili zvracať, aby uvoľnili miesto ďalšiemu jedlu.

STARODÁVNE GRAFFITI

Obyvatelia Ríma či Pompejí si na stenách budov zanechávali odkazy. Archeológovia objavili zamilované vyznania, recenzie na ubytovanie, kde chýbal nočník, hodnotenie jedla, záznam hádky či len dôkaz, že niekto dané miesto navštívil.

HLADKÉ PODPAZUŠIE

Viditeľné ochlpenie v podpaзуši bolo pre bohatých Rimanov neakceptovateľné. Chlpy boli iba pre roľníkov a barbarov. Rimania sa však neholili sami. V kúpeľoch pracovali otroci, ktorých úlohou bolo vytrhávať chlpy.

PAVUČINA NA RANY

Pavučina má vysoký obsah vitamínu K. Podľa časopisu Discover Magazine to môže pomôcť zrážaniu krvi a podporiť hojenie rán. Neprekvapuje, že starí Rimania používali pavučiny na bojiskú na liečbu rán vojakov.

Najväčšia pikoška

Veľké objavy sú často dielom náhody. V lete som robila reportáž o rímskom archeologickom nálezisku v Iži pri Komárne. Pred piatimi rokmi sa stalo súčasťou zápisu na zoznam svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Išlo o projekt niekoľkých krajín, venovaný takzvanému limesu, hranici Rímskej ríše, ktorá išla naprieč Európou od Britských ostrovov až po Afriku a v našich končinách ju tvoril Dunaj.

Iža je len malou súčasťou obrovskej európskej skladačky. Priamo na mieste sa toho nezachovalo veľa. Niektorí by povedali, že len pár kameňov. Porovnávajú to so skvelo zrekonštruovaným (a nanovo vystavaným) Carnuntom v Rakúsku, ktoré dáva presnú predstavu o tom, ako Rimania v provincii Panónia žili!

Ale archeologička Miroslava Daňová, ktorá sa venuje aj archeológii pod vodou, mi porozprávala o prevratných objavoch v Iži. Mimochodom, pre „podvodných“ archeológov je na skúmanie riek najvhodnejšia zima. Lebo vtedy je pod vodou najlepšia viditeľnosť. Miroslava s kolegami hľadali pri Iži prístav, ktorý kedysi slúžil na zásobovanie rímskych jednotiek.

Podarilo sa im sponzorsky získať batymetrickú mapu dunajského dna. „Pozerali sme sa na ňu, hľadali sme napríklad drevené koly. Kolega Martin Kvietok asi vôbec nespál a skúmal ju celú noc. Potom nám ukázal veľké štruktúry, ktoré sme my ostatní prehliadli. Jasný tvar mostových pylónov s charakteristickými cípmi proti prúdu vody,“ spomína Miroslava na zásadný objav.

Most spájal tábor v Iži s väčším rímskym táborom, Brigetiom, na protihľom brehu Dunaja. Asi netreba vysvetľovať, aké náročné je staviteľstvo mostov ešte aj dnes. Aké to bolo pred stáročiami s technológiami, aké mali vtedy starovekí inžinieri k dispozícii? Ani v mostoch Rimanov stredovekí stavitelia nedokázali prekonať.

Miroslavy som sa spýtala na najvzácnejší archeologický nález v Iži. „Stovky topánok,“ odpovedala mi. Presnejšie, kovových klincov, ktoré mali vojaci nabití na podrážkach. Archeológ Ján Rajtár – rozhovor s ním nájdete na ďalších stránkach NOTA BENE – predpokladá, že na jeseň alebo začiatkom zimy 179 bol drevozemný tábor zničený. Zrejme naň zaútočili nepriatelia a vojaci utekali tak rýchlo, že sa nestihli ani obuť. Kožená obuv sa počas stáročí rozpadla alebo zhorela v ohni založenom dobyvateľmi. Do zeme sa vryli akurát kovové klince. Podľa Miroslavy Daňovej sú práve tie klince najväčšou pikoškou, ktorú prinieslo archeologické bádanie v Iži. „Je to lepší nález než zlaté prstene. Pre takéto objavy sa robí archeológia.“

Jana Čavojská
zástupkyňa šéfredaktorky

OPRAVA
V minulom čísle NOTA BENE sme v reportáži A puk letí medzi smrekami na stranách 16 – 18 nesprávne uviedli, že víťazom Majstrovstiev Česka a Slovenska v rybníkovom hokeji sa stal tím Odpadlíci. V skutočnosti ich vyhral tím HC Žabonosy z českého Kolína. Súťažiacim aj organizátorom sa ospravedľujeme. Redakcia NOTA BENE

Antika do detailov → 4

Členovia ôsmej kohorty desiatej légie Gemina Pia Fidelis berú históriu smrteľne vážne, od čo najvernejších replík dobových zbraní až po rozkazy v latinčine. Testujú, čo vydržal rímsky legionár – a čo vydržia oni sami.

Od antiky po Pasoliniho → 14

Mai! Nikdy! Odpovedal by po taliansky Martin C. Putna, keby ho niekto v Ríme požiadal o prehliadku Fontány di Trevi. Svojim čitateľom ukazuje úplne iný Rím. Antituristický.

Demokracia v tropickom pralese → 32

Keď Rimania stavali Koloseum, vynašli betón a formulovali právny systém, Papuánci žili v dobe kamennej. Rím padol a život týchto kmeňov sa nezmenil. Až do začiatku 20. storočia nepoznali písmo, štát ani moderné nástroje.

Ilustrácia na titulke: Frenky Hříbal

Text Jana Čavojská

Foto Radek Hájek, www.legionari.eu

Členovia ôsmej kohorty desiatej légie Gemina Pia Fidelis berú históriu smrteľne vážne, od čo najvernejších replík dobových zbraní až po rozkazy v latinčine. Testujú, čo vydržal rímsky legionár – a čo vydržia oni sami.

Antika do detailov

Minulé leto si osem mužov obulo klincami podbité kožené topánky, aké kedysi nosili rímski legionári, a v kompletnej zbroji so štítom a zásobami na chrbte kráčali sto kilometrov. Cieľom experimentu, ktorý nazvali Expedícia Caligae bolo vyskúšať v praxi dobové vojenské vybavenie a topánky počas dlhého pochodu. Prvý experiment urobili v spolupráci s Archeologickým ústavom Akadémie vied Českej republiky ešte v lete 2023, vtedy prešli päťdesiat kilometrov. Teraz použili tie isté topánky. Zo zachovaných fresiek, reliéfov, sôch a dokumentov totiž historici dokážu zistiť, ako veci za rímskych dôb vyzerali, ale málo sa dozvedia o tom, ako naozaj fungovali, ako sa používali alebo ako presne sa vyrábali. Jiří Titus Antonius (presne toto meno má aj v občianskom preukaze), v „civile“ policajt, inak centurion z ôsmej kohorty desiatej légie Gemina Pia Fidelis, okolo

seba zhromaždil skupinu nadšencov z Česka a Slovenska, ktorým ide o čo najvernejšie zobrazenie histórie.

VODU ALEBO VÍNO?

Expedíciu Caligae predchádzal Jiřího pokus ešte pred pätnástimi rokmi. Prešiel približne sedemdesiat kilometrov, sám, len s výstrojom a zásobami, aké mohol mať kedysi rímsky legionár. Boli to tri dni pochodu a pomohli mu overiť funkčnosť mnohých vecí. Lebo je niečo úplne iné, keď máte pochodovú palicu len zapichnutú do zeme pred stanom a keď kráčate tri dni s ňou a pätnástkilovým nákladom na chrbte. Až vtedy dokážete posúdiť, či je ťažká, pridlhá alebo príkrátka. „Mal som vtedy dve čutory dokopy na dva a pol litra tekutín. Zachoval som sa ako správny legionár. Zobral som si liter vody a liter a pol vína. Že keď budem sám, víno mi urobí dobre,“ smeje sa

dnes Jiří. „Síce mi pri ňom bolo večer príjemne, ale bol som hrozne smädný.“ Okrem toho stratil časť zásob. Ale do cieľa prišiel. Aj o takýchto pokusoch je takzvaná Living History, živá história.

Jiří kedysi začínal v skupine historického šermu, ktorá sa zaoberala vrcholným stredovekom. Čoskoro mu však začala vadiť nedôslednosť. „Nechcel som kombinovať prvky odevu a výzbroje, ktoré by sa historicky nemohli stretnúť na jednom človeku,“ hovorí. „Mnohé skupiny nejdú do takých detailov. Pokojne to pomiešajú, hlavne, že je to stredovek. Berú to skôr ako divadelné predstavenie. Aj tieto skupiny robia pri oživovaní histórie dobrú prácu a ich prístup má svoje plusy, ale mne osobne nevyhovoval.“

On chcel mať všetko správne. A keďže od detstva ho zaujímali rímski vojaci, rozhodol sa rekonštruovať práve toto obdobie. So všetkým, čo

k tomu patrí. „Na to je potrebné určiť si konkrétnu postavu, zasadiť ju na konkrétnu pozíciu, do konkrétnej doby,“ vysvetľuje. So štyrmi kamarátmi si vybrali obdobie cisára Trajána. Rímska ríša vtedy dosiahla najväčší rozmach. Ten so sebou priniesol aj najväčší rozsah používaných zbraní, výstroja aj každodenne používaných predmetov.

STAROVEK BOL FAREBNÝ

Jiřího postava, centurion Titus Antonius Cursor, pochádza z vidieka od mesta Capua. Jeho otec bol kováč pôvodom z Grécka, žiadna sláva ho však nečakala, len drina a chlast. Titus Antonius vstúpil do légii ako mladý chlapec a vojenský život mu sadol. Rozkazy, disciplína, zabezpečené jedlo. A šanca urobiť si meno. Po rokoch

„Keď dávam latinský rozkaz, nemôžem dotyčného osloviť Karol.“

služby a niekoľkých vojenských výpravách sa vypracoval na veliteľa stotiny, vtedy centúrie. Jeho chlapi poznajú viac bolesti než odpočinok. Keď ide do tuhého, stoja pevnejšie ako hradby.

Takto opísal Jiří legionára, identitu ktorého si na seba berie. Nie je to reálna postava. No všetko ostatné áno. Desiata légia dokázateľne pôsobila na území dnešnej Českej republiky. Najväčší rímsky opevnený tábor bol pri Mušove. Za cisára Marca Aurelia tam boli pripravené jednotky, ktoré mali dobyť veľkú časť územia germánskeho kmeňa Markomanov a pripojiť ju k Rímskej ríši ako provinciu Markománia.

Dnes má skupina tridsať členov a všetko, čo pri historických ukázkach nosia, musí nielen vyzerať tak, ako za cisára Trajána, ale musí byť vyrobené, ako je to len v dnešnej dobe možné, rovnakými technikami. To znamená

ručne šité oblečenie a ak sa dá, aj ručne tkané látky. Prilby kované z jedného kusa namiesto zvárania. Tá, ktorú má na hlave Jiří, ho stála 1200 eur. „Pri výrobe vecí vychádzame z ikonografie aj archeologických nálezov. Veľa dokážeme odčítať z náhrobkov. Rímski vojaci, hlavne dôstojníci, si nechávali vytesať svoje podobizne do náhrobného kameňa. Takže vieme zistiť, ako vyzerali a akým spôsobom nosili výstroj,“ hovorí Jiří. „Replikujeme aj farby odevov. Hoci sa z tej doby nezachovalo veľa textilných nálezov, zvyšky farieb sú dodnes na sochách a náhrobkoch. Antické sochy sú dnes biele. Ale v rímskych dobách to tak nebolo. Budovy boli pomaľované pestrími farbami a vojaci nosili farebné tuniky. Starovek, ale aj stredovek boli veľmi farebné a pomerne čisté obdobia. Filmy nám vnucujú inú predstavu, všetko je v nich šedivé, ľudia sú od blata. Ale to nie je pravda. Farba oblečenia bola u Rimanov aj znakom sociálneho statusu. Najlacnejšia tunika mala reznú farbu, nebola farbená ani bielená. Tú nosili chudobnejší ľudia. Vojaci, ktorí chceli ukázať, že majú dobrý, stály príjem, si kupovali farebné tuniky. Boli desaťkrát drahšie než tie

obyčajné. Rímske ponožky boli často ako jamajská vlajka, veľmi farebné a pruhované.“

VÝMENA OPASKOV

S novými archeologickými nálezmi prichádzajú aj nové poznatky. Jiří vymenil celý svoj výstroj už trikrát. Napríklad keď sa ukázalo, že chocholy na prilbách neboli primárne z konských chvostov, ale väčšinou z vtácieho

peria. Aj keď archeológovia našli pred pár rokmi zachovalý vojenský opasok z rímskych čias, trval Jiří na tom, že v ich skupine opasky vymenia – hoci tie, čo mali, neboli na pohľad až také odlišné od pôvodných rímskych. „Opasky boli kožené s bronzovými alebo striebornými doštičkami. Látok a kože sa však z rímskych dôb zachovalo veľmi málo. Takže sme si opasky vyrobili zo silného remeňa, ako sme

to videli na reliéfoch na náhrobkoch. Keď archeológovia objavili zachovalý vojenský opasok, ukázalo sa, že bol z omnoho tenšej kože, ktorá bola poskladaná, prešivaná a dovnútra bol vložený kus látky. Naše opasky tomu konštrukčne nezodpovedali. Takže sme ich zahodili a vyrobili nové.“

Počas akcií a ukážok života rímskych legionárov sa členovia ôsmej

Preto po odchode návštevníkov celý program pokračuje. Nielen bitkami, ale aj varením, delením sa o skúsenosti, rozhovormi s kamarátmi, s ktorými sa človek stretne väčšinou len raz do roka na konkrétnej akcii... A samozrejme hliadky aj tréning. „Správame sa k sebe tak, ako by sa k sebe naozaj správali vojaci v tábore. Povinnosti treba splniť. Ak nás niekto pozve na pečené prasa

držať schovaný za štítom a bodnúť, ak vojak uvidí odhalené miesto na tele nepriateľa,“ vysvetľuje Jiří. „Bodná rada spôsobila hlbšie a nebezpečnejšie poranenie než sečná. Pri súbojoch necinkali meče, skôr sa ozývali tupé rany do štítov.“

Rímska armáda bola profesionálna. Vojak musel byť efektívny. Vojaci cvičili drevenými mečmi pri koloch. My tak teraz cvičíme tiež. Pri ukážkach musíme však úmyselne bojovať trochu nesprávnou technikou a oveľa viac

„Správame sa k sebe tak, ako by sa k sebe naozaj správali vojaci v tábore. Povinnosti treba splniť. Ak nás niekto pozve na pečené prasa a medovinu, môžu ísť len tí, čo práve nemajú hliadku.“

kohorty snažia o autenticitu nielen pred divákmi. Na miesto konania akcie prichádzajú v predstihu, minimálne deň vopred. Postavia dobové stany, prezlečú sa a všetko moderné odložia. Odvtedy existuje len život legionára. Varia dobové jedlá, spia v stanoch na kožušinách, prikrytí dekami – bez ohľadu na to, či prší, mrzne alebo je teplá letná noc. Fungujú táborovým životom s hliadkami, povinnosťami a rozkazmi v latinčine. „Keď dávam latinský rozkaz, nemôžem dotyčného osloviť Karol,“ vysvetľuje Jiří, prečo si dali aj rímske mená.

PRI SÚBOJOCH NECINKALI MEČE Súčasťou táborového života je nástup, ranná rozcvička a tréning. Vo vyhradených hodinách prídu na podujatie návštevníci. Pre nich sú pripravené ukážky boja aj života v tábore. Môžu si prezrieť výstroj, ale aj vybavenie stanov, poťažkať si zbrane, opýtať sa, čo ako fungovalo. „Ale my si tú akciu chceme užiť tiež. Program pre verejnosť je len jednou časťou zážitku. Celé je to náš koníček. Neživí nás to. Naopak, každý z nás do toho dáva dosť svojich peňazí. Chceme, aby nás to bavilo,“ hovorí Jiří o tejto „hre“ pre dospelých.

a medovinu, môžu ísť len tí, čo práve nemajú hliadku.“

Zachovali sa spisy antických autorov, opisujúce fungovanie bojových jednotiek, život v tábore aj spôsob boja. Vyplýva z nich napríklad, že ideálny rímsky legionár bol vysoký v priemere 177 centimetrov. Že bojovali vo formáciách s dlhými štítmami a krátkymi mečmi. „Dobová literatúra zmieňuje, že nemali robiť veľké gestá. Meč treba

používať seky. Keby sme bojovali ako Rimania, tak by aj naše meče s otupeným ostrím mohli niekoho zraniť. Takže to robíme kvôli bezpečnosti nepriateľov. Potrebujeme, aby nám nejaký čas vydržali,“ dodáva Jiří s úsmevom.

Ukážky väčšinou nemajú presný scenár. Len to, ktorá strana vyhrá, ktorým smerom útočiť a kedy sa stiahnuť. „Jediné, o čo sa snažíme, je aby výsledok dopadol tak ako má.“

VODA S OCTOM

Na ťaženiach jedli vojaci sušené mäso, ovocie, zeleninu, strukoviny, vajcia, syr, placky, kaše, chlieb a sucháre. Táborová kuchyňa neexistovala. Každý vojak sa staral sám alebo sa dali dokopy v rámci družstiev nazývaných contubernium, obyvateľov jedného stanu, čo bolo do osem ľudí, a varili si spolu. Dostávali prídely, niekedy v podobe zrna, takže družstvo malo okrem ohniska aj kamenný mlynček. Ten si brávali aj na výpravy. Spolu so stanom im ho niesla mulica.

Jiří si nemyslí, že rímski legionári pili toľko vína, ako sa hovorí. Dostávali posku, vodu s vínnym octom. Ocot obsahuje minerály, má dezinfekčné účinky, do istej miery zabraňuje poteniu, čo sa hodilo pri dlhých pochodoch. „Poska fungovala podobne ako moderné iontové nápoje. Keby pili muži len čistú vodu, mali by väčší smäd.“ Určite však mali radi aj víno. „Ja v našej skupine predstavujem veliteľa a nechcem, aby boli moji vojaci opití, keď majú plniť úlohy. V antickom Ríme to fungovalo rovnako.“

Úlohou legionárov z tábora pri dnešnom Mušove bolo podnikať

„Vojaci sa dobre obliekali a veľmi sa zdobili. Bolo vidno, že majú peniaze. Verím, že ak niekto z chudobných pomerov videl vojenskú prehliadku, muselo to v ňom zanechať dojem.“

prieskumy ďalej za hranice Rímskej ríše. Dostali sa pri nich aj stovky kilometrov od pevnosti. „Zachovali sa pozostatky pochodových táborov. Hranica nebola presne vyznačená. Vojaci s miestnymi ľuďmi určite aj bojovali, ale aj obchodovali.“

Kde sa légia usídlila, postavila si najprv stanový tábor. Stany postupne nahradili drevené budovy a tie zas kamenné budovy. Tak vzniklo niekoľko veľkých rímskych miest ako Carnuntum v Rakúsku. Rumania stavali cesty a mosty, potrebovali rôzny tovar a potraviny, takže prirodzene obchodovali s miestnymi. Pri vojenských táboroch preto vyrástli menšie civilné tábory. Tam prichádzali obchodníci ponúkať svoje produkty. Postupne si tam postavili domy.

OBČANOM ZA ODMENU

Byť legionárom bola finančná istota, ale aj prestíž. Vojak dostával dobrý plat a po skončení kontraktu obvykle aj pôdu v provinciách. Rím tak zabil dve muchy jednou ranou: osídlil nové územia svojimi, ktorí tam obrábali zem, a keďže mali za sebou okolo dvadsať rokov aktívnej služby, dokázali ju efektívne brániť.

Jiří si myslí, že mužov lákala do armády aj túžba po dobrodružstve. „Život ľudí z chudobných štvrtí asi nebol až taký zaujímavý. Vojaci sa dobre obliekali a veľmi sa zdobili. Bolo vidno, že majú peniaze. Verím, že ak niekto z chudobných pomerov videl vojenskú prehliadku, muselo to v ňom zanechať dojem.“

Zdravotná starostlivosť bola v armáde na najvyššej úrovni. Vojenský

lekári naberali skúsenosti na množstve zranených v boji. Spoznali, ako fungujú svaly, vedeli naprávať kosti, dokonca operovali šedý zákal. „Máme doklady, že dokázali operovať aj hlavu – vyvrtáť do lebky dierku a uvoľniť tak vnútrolebečný tlak. Kvalitní lekári si objednávali nástroje z tej najlepšej ocele. „Nekudlali vojakov nožom na mäso

páry boli uzavreté topánky a štyri páry sandále. Všetky s okovanou podrážkou, vďaka ktorej sa vojakom nešmýkalo a v boji mali pevný postoj. Muži mali na sebe dobové oblečenie legionára, na chrbte popruhmi pripevnený štít a koženú brašnu so zásobami a ďalším potrebným vybavením si niesli na pochodovej palici prevesenej cez

a v špinavom oblečení, ako to ukazujú niektoré filmy,“ je presvedčený Jiří. „Boli to profíci. O zranených vojakov sa dobre starali. Na hradisku v Mušove sa zachovali pozostatky jednej z najväčších nemocníc objavených v strednej Európe.“

Kým legionárom mohol byť len rímsky občan, do pomocných zborov, takzvaných auxilií, vstupovali aj cudzinci. Pre rímsku armádu boli veľmi dôležití. Zabezpečovali ochranu hlavnej sile, legionárom, a zaistovali ďalšie druhy zbraní, ktoré armáda potrebovala, ako lukostreľbu, jazdectvo a niečo ako dnešné špeciálne jednotky. Oproti legionárom mali približne polovičné platy. Na konci služby však dostali čestné rímske občianstvo pre seba aj svojich potomkov. Ich synovia mohli vstúpiť do légii. „A rímske občianstvo v tých dobách znamenalo veľa.“

HISTÓRIA NA VLASTNEJ KOŽI Ako sa v expedičnom experimente osvedčili topánky a ostatné vybavenie legionárov? Pokusy má pod palcom archeológ Martin Týfa z Archeoparku praveku Všeštery. Pochodovalo osem ľudí v ôsmich pároch topánok – štyri

na nich občas archeológovia nachádzajú kince, ktoré kedysi vypadli z podrážok okovaných topánok. Merali aj spotrebu vody a úbytok hmotnosti mužov. Každých päť kilometrov zastali, aby obuv nafotili a zistili, koľko klincov vypadlo. Kráčali v suchu aj v daždi. Počas oboch pokusov použili tie isté topánky. Vraj sa celkom osvedčili. „Vydržali všetky. Ku koncu už boli logicky opotrebované, napríklad na niektorých už kince tlačili do päty. Na jednej topánke prasklo šitie koženého remienka. Ale stačili jednoduché opravy a topánky sú znovu použiteľné. Aj z historických zápisov vieme, že vojaci si topánky často udržiavali a opravovali. Na rok dostávali tri páry topánok.“

Zaujímavé bolo zistenie, že z rímskych topánok vôbec nevypadávalo toľko klincov, ako sme s archeológmi predpokladali. „Počas prvého experimentu, prvých 50 kilometrov, sme nestratili ani jeden. Až počas druhého experimentu sme o nejaké prišli, ale straty neboli veľké. To znamená, že pri počte nájdených klincov z rímskych čias tadiaľto muselo prechádzať oveľa viac vojakov, než si archeológovia doteraz mysleli. Je fascinujúce, koľko vecí sa dá zistiť experimentálnou archeológiou.“

A práve to Jiřího na živej histórii fascinuje najviac. Že aj po rokoch sa stále môže učiť. Postupne prehĺbovať svoje poznatky. Najbližším projektom bude stavba kópie legionárskej pevnosti neďaleko českého Turnova v Českom raji. ●

Rímska expanzia bola násilná a imperiálna. Kto sa jej nepodvolil, doplatil na to. Na druhej strane kultúrna zmena, ktorú priniesla, bola zásadná a pozitívna. Rimania už vtedy mali výnimočné poznatky z architektúry, výstavby, parcelovania, členenia ulíc či vybavenia budov. Uplatňovali daňový systém a viedli podrobné účtovníctvo. Hoci dnešné Slovensko nikdy nebolo súčasťou Rímskej ríše, podľa archeológa Jána Rajtára ho starí Rimania silne ovplyvnili.

O čo sa najviac opierate pri výskume o prítomnosti Rimanov na území dnešného Slovenska?

O písomné zdroje, tých je však málo a sú útržkovité, a o archeológiu z oblasti rímskych pamiatok. Žiaľ, ich zvyšky a ruiny sa počas stredoveku a novoveku často používali na ťažbu kameňa, išlo sa až do základov. Je to aj prípad rímskeho kastela v Iži. Mnohé tieto miesta sú takpovediac vybrakované. Pôvodné rímske pamiatky sú tým výrazne narušené.

Územie dnešného Slovenska nebolo súčasťou Rímskej ríše. Tvorilo jej severné pohraničie – barbarikum. Rimania nemali záujem anektovať ho, stačilo im mať ho pod nepriamou kontrolou?

Presne tak, Slovensko nikdy nebolo súčasťou Rímskej ríše. Súčasťou rímskej provincie Panónia bolo len pravobréžné predmostie Bratislavy – Petržalka, Jarovce, Rusovce a Čuňovo, čiže len malá časť. Politika Rimanov sa postupne menila. Ich nákladné vojenské výpravy na obsadzovanie ďalších území ustali. Jednoducho zmenili taktiku. Hranice tvorili rieky Rýn a Dunaj. Pozdĺž nich od 1. storočia budovali reťaz opevnení, ktorá sa nazýva limes romanus. Samozrejme, Rimania si, ako to už mocnosti robia, aj u nás presadzovali svoju politiku – sčasti hospodársky, sčasti úplatkami, sčasti dohodami.

Čiže Rimania ani nepotrebovali vojensky expandovať na sever od Dunaja?

Áno, písomné pramene hovoria, že priazeň vodcov si udržiavali podplácaním, teda darmi, ale aj peniazmi, cez zmluvy a dohody sa však miešali aj do interných záležitostí. Tých, čo s nimi spolupracovali a dohodli sa s nimi, označovali za priateľov Ríma. Bolo to lacnejšie ako vojenské výpravy. Takto to fungovalo najmä v 1. a 2. storočí nášho letopočtu.

Z tohto obdobia sú však aj zmienky o vojnových akciách.

Zrejme myslíte Dunajské vojny za rímskeho cisára Domiciána, ktoré sa dotkli aj nášho územia. Vznikli, lebo germánske obyvateľstvo u nás odmietlo podporiť cisára pri jeho ťažení proti Dákovi. Aby Domicián nestratil prestíž, vybral sa aj na výpravu proti Germánom. Rimania však neuspeli, v niektorých bitkách boli jasne porazení. Boje s Dákmi sa nakoniec skončili za cisára Trajána ich porážkou a okupáciou ich územia, keď

Priazeň vodcov z nášho územia si Rimania udržiavali podplácaním. Cez zmluvy a dohody sa miešali do interných záležitostí. Tých, čo spolupracovali, nazývali priateľmi. Ich nepriateľom nechcel byť nikto.

Ako sa nás dotkol starý Rím

Text Karol Sudor

Foto archív Jána Rajtára, Shutterstock, Wikipedia

v dnešnom Rumunsku zriadili novú provinciu Dáciu. Rímska ríša vtedy prežívala najväčší rozmach. Situácia sa potom upokojila aj u nás, teda na strednom Dunaji.

Vráťme sa k hranici Rímskej ríše u nás – takzvaný dunajský limes tvoril prepracovaný systém vojenských pevností.

Hlavné sídelné miesto v tejto časti ríše, v provincii Panónia, bolo kúsok od Bratislavy – ide o Carnuntum v dnešnom Rakúsku. Po upustení od dobyvačnej politiky v 1. storočí Rimania na kontrolu severnej hranice popri Dunaji vybudovali hraničné opevnenia. Strategickými miestami pre štyri légie v Panónii boli dnešná Viedeň, už spomínané Carnuntum, Brigetio, ktoré sa nachádzalo na maďarskej strane oproti Komárnu, a dnešná Budapešť. V týchto légiách slúžili len rímski občania.

Tieto štyri body však boli na vtedajšiu dobu ďaleko od seba, celá hranica by sa tak neustrážila.

Už za cisára Augusta na prelome letopočtov preto Rimania začali armádu posilňovať aj auxiliárnymi, teda takzvanými pomocnými jednotkami, ktoré často tvorili z podmanených kmeňov a národov. Boli to klasickí žoldnieri, ktorí dostávali plat. Tieto jednotky potom Rimania umiestňovali v reťazi opevnení, vojenských táborov, takzvaných kastelov pozdĺž hraníc v odstupoch 25 až 30 kilometrov. Žoldnieri po odslužení viac ako 20

„Ruiny sa často používali na ťažbu kameňa, išlo sa až do základov. Mnohé miesta sú takpovediac vybrakované.“

rokov a prepustení dostávali rímske občianstvo, ktoré sa dedilo. Ich potomkovia už teda boli rímskymi občanmi, čo vtedy bola výhoda. A keďže vojaci počas služby dostávali tri- až štyrikrát ročne plat, vytvárali aj veľkú ekonomickú silu. Slúžilo to aj na akési „porímšenie“ obyvateľstva, lebo pod vplyvom Rimanov sa tu budovali cesty, vodovody, kanalizácia... Tunajšiu civilizáciu to zásadne posunulo.

Opevnenia a tábory potrebovali zásobovanie.

Nielen vojenské, ale aj materiálne, potravinové... Zásobovanie nebolo len centralizované. Pozdĺž legionárskych táborov celkom prirodzene vznikali mestá, ktoré podľa rímskeho práva dostávali mestské výsady. Popri menších táboroch zase v bezprostrednom okolí vznikali osady, ktorých civilní obyvatelia sa sústreďovali práve na zásobovanie vojsk. Vďaka tomu zarabali remeselníci, hrnčiari, pestovatelia aj ďalší. Na luxusnejšie tovary fungoval diaľkový obchod.

Využívali Rimania na kontrolu hranice na Dunaji aj lode?

Bola tam lodná flotila, a nielen na ochranu hraníc, ale aj na transport veľkých ťažkých tovarov. Vojenské lode po Dunaji patrolovali, aby sa na vstupe či výstupe z územia barbarov neudialo niečo nekalé.

Podme na známy rímsky vojenský tábor u nás, kastel Gerulata v dnešných Rusovciach.

Vznikol v 1. storočí, najskôr to bol drevozemný tábor – obranné valy boli z hliny, opevnenie a budovy z dreva. Začiatkom 2. storočia sa tam vybudovala kamenná pevnosť so štyrmi bránami. V Gerulate boli umiestnené pomocné, auxiliárne vojenské jednotky. Šlo o vycvičených pešiakov a jazdcov. Verbovali ich z podmanených alebo spriaznených kmeňov. Najvýznamnejšia tunajšia jazdecká jednotka pozostávala z Kananeťátov, čo bol kmeň pôvodne žijúci na území dnešného Holandska. Takéto jednotky obvykle mali približne 500 pešiakov alebo jazdcov. Výhodou jazdcov bolo, že na koňoch dokázali kontrolovať aj územie dlhé niekoľko desiatok kilometrov. Pre prípad lúpeží alebo vpádu na nejaké územie zase slúžili ako jednotka rýchleho nasadenia.

Keď som videl nákresy a vizualizácie Gerulaty, prekvapila ma vysoká úroveň plánovania. Sieť vnútorných ulíc bola pravouhlá, navyše vybavená kanalizáciou. Na Slovensku má ešte aj dnes kanalizáciu len každá druhá obec, nepripojených je 29 percent obyvateľov.

Rímska expanzia bola nepochybne násilná a imperiálna. Kto sa jej nepodvolil, doplatil na to. Na druhej strane romanizácia, respektíve kultúrna zmena, bola zásadná a pozitívna. Rimania už vtedy mali výnimočné poznatky z architektúry, výstavby, parcelovania, členenia ulíc či vybavenia budov. Vojaci tiež museli ovládať latinčinu, a to aj v písomnej forme. Rimania uplatňovali daňový systém a viedli podrobné účtovníctvo. Bez evidencie, koľko a kedy vojakom platia, koľko majú koní a iných zásob vrátane potravín, by to nešlo. Budovali kanalizácie a vodovody, jarky na odvod dažďovej vody. Krásne to vidieť v odkrytých častiach Pompejí. Aj vojenské

tábory budovali na princípe malých miest. Vedeli, že musia mať pravidlá, schému, štruktúru, inak vznikne chaos. Mali svojich zememeračov, ktorí všetko presne vymerali. Vo výsledku boli tábory štvorcového alebo obdĺžnikového tvaru, kde sa v strede pretínali dve hlavné cesty. Vznikli tak štyri časti, pričom v každej boli umiestnené potrebné budovy. V centre bola štábn budova, sídlo veliteľa, ubikácie, sklady a kasárne, popri táboroch tiež stavali kúpele. Slúžili nielen na hygienu, ale aj ako miesto stretávania sa, debát, uzatvárania obchodov a podobne. Svoje miesto v tábore mali aj lekári, teda felčiari. Ani odpad sa tam nehádzal kade-tade ako v stredoveku. Vyvážali ho na centrálné smetiská.

Spolu s civilmi v Gerulate žilo okolo tritisíc ľudí.
Ak by si chcel niekto predstaviť rozsah Gerulaty, nachádzala sa takmer pod celou dnešnou zástavbou Rusoviec. Nielen samotný vojenský tábor, ale aj civilná osada a na okrajoch pohrebiská.

Veliteľstvo v Gerulate tvorila budova veliteľa, budova štábu, pokladnica so štandardami, zbrojnica, zhromaždisko, miesto pre kultové praktiky s oltárom alebo svätyňou a miestom na veštenie, rečnícka tribúna, budovy pre dôstojníkov a náčelníka hospodárskej správy. Ďalšie dôležité budovy kastela boli sklad potravín, najmä sýpka, lazaret, nemocnica pre zvieratá v prípade jazdeckých jednotiek, hospodárske objekty ako dielne, ubikácie pre vojakov podľa hodností a zaraďenia vojakov, sídlo elitných jednotiek...
Bol to prepracovaný systém, Rimania boli v organizácii vecí expertmi. Bol to jeden z nástrojov ich impéria, ako premeniť podmanené aj okolité územia na ich spôsob. Vojenskou službou dokonca musela prejsť aj vyššia rímska elita. Všetci neskorší cisárski úradníci Rímskej ríše mali za sebou aj nejakú vojenskú kariéru, politickú si budovali až po nej. Rímska spoločnosť jednoducho stála aj na militarizácii. Časom dokonca armáda nadobudla takú moc, že sama začala stanovovať nových cisárov. Na scénu tak prišli aj rôzni uzurpátori,

niektorí z nich sa dokonca v rámci ríše osamostatnili a bojovali medzi sebou.

To je príčina veľkej krízy ríše, ktorá nastala v 3. storočí?
Príčin bolo viac, toto je jedna z nich, ďalšou sú napríklad markomanské vojny v druhej polovici 2. storočia za cisára Marka Aurélia, keď sa smerom na juh začali tlačiť viaceré severské kmene, až narazili na rímske hranice. Pod ich tlakom napokon vpadli na rímske územie aj susedné germánske kmene Markomanov a Kvádov. Podarilo sa im vtrhnúť až do severného Talianska, kde dokonca obliehali už spomínané dôležité obchodné a dopravné centrum – mesto Aquileiu. Pre Rimanov to bol šok, také čosi sa už nestalo viac než 300 rokov. Reagovali veľkými trestnými výpravami, až koalíciu Markomanov, Kvádov a Sarmatov rozbili. Vojny sa skončili po smrti Marka Aurélia, keď už bol cisárom jeho syn Commodus. Mimochodom, práve počas týchto bojov boli rímske jednotky aj na západnom Slovensku. Svedčí o tom rímsky nápis na trenčianskej hradnej skale. Rimanov však boje vyčerpali. Uzavreli mierové dohody a stiahli sa späť na Dunaj.

Je pravda, že Markus Aurélius bol osobne na našom území?
Je to tak. V pevnosti Carnuntum síce tvoril svoje filozofické dielo, ale vo svojej prvej knihe uviedol, že ju písal v krajine Kvádov na rieke Hron. So svojim vojskom preto určite bol na území dnešného Slovenska. Bol to

jediný rímsky cisár, o ktorom spoľahlivo vieme, že bol na našom území.

Našiel sa ten tábor na Hrone?
Hľadali sme ho dlho, nedarilo sa nám, ale kolegom sa to nakoniec v roku 2024 podarilo. Nachádza sa neďaleko Želiezoviec, hoci to, že Markus Aurélius táboril s vojskom práve v ňom, môžu potvrdiť len ďalšie výskumy.

V 3. storočí sa niektoré vojenské pevnosti prestavovali, menili účel, niektoré zanikli, v 4. storočí sa dunajská hranica mení z ofenzívnej na defenzívnu.
Viac-menej to vždy bola defenzívna hranica, keďže slúžila najmä na kontrolu, hoci ak bolo treba, odrážali na nej aj vojenské útoky. Kríza v 3. storočí bola nielen vojenská, ale v dôsledku častých bojov o trón aj hospodárska. Pomery stabilizovali až veľké reformy cisára Diokleciána. Vojenské jednotky sa postupne prebudovali a légie na hraniciach mali menší počet vojakov. V 4. storočí sa ešte cisár Valentinián I. pokúsil o renesanciu, obnovu starších a výstavbu nových pevností, skúšal prenikať aj poza hranice, jeho jednotky vtedy prešli aj na územie dnešného Slovenska, ale dlho to netrvalo. Koncom 4. a začiatkom 5. storočia rímska armáda Dunaj opúšťa.

A začína sa sťahovanie národov.
Áno, najmä po smrti Valentiniána I. prichádza k veľkému pohybu kmeňov. Spôsobil ho tlak Hunov aj ďalších ázijských kmeňov, ktorý dal do pohybu východogermánske kmene. Tie potom ovládli rímske provincie v Panónii, teda dnešnú časť západného Maďarska. Keďže rímska armáda už nestíhala nasadzovať vlastných vojakov, začala si ich najímať medzi Germánmi, čiže dochádza ku germanizácii rímskej armády. Germáni tak vlastne bojujú proti Germánom. Štruktúra Rímskej ríše sa postupne rozpadáva, až kmene Vandalov, Markomanov a Kvádov prekročili Rýn a vtrhli na územie Rimanov. Germánske ríše, Franská ríša a ďalšie sú už len dôsledkom pádu rímskeho impéria a takzvaného veľkého sťahovania národov.

Nespomenuli sme iný rímsky kastel na našom území, konkrétne v Iži. Postavený bol na severnom, nie na južnom brehu Dunaja, teda v podstate na nepriateľskom území.
Bola to zámerne predsunutá pevnosť neďaleko Komárna, ktorá vznikla za Marka Aurélia v období markomanských vojen ako drevozemný tábor. Pri nečakanom nepriateľskom útoku ale zanikla. Po neblahých skúsenostiach z markomanských vojen potom na jej mieste postavili novú pevnosť, kamenný kastel. Ten potom

„Rímska expanzia bola násilná a imperiálna. Kto sa jej nepodvolil, doplatil na to.“

pretrval až do obdobia vlády cisára Valentiniána I., keď došlo k posledným prestavbám jeho opevnenia.

Ako Rimania ovplyvnili dnešné Slovensko?
Naše územie nikdy nebolo integrálnou súčasťou Rímskej ríše, ale jej mocenské, politické i hospodárske záujmy výrazne ovplyvňovali aj vývoj v jej susedstve, u nás najmä v oblasti juhozápadného Slovenska. Germánskych vládcov a ich družiny, ktorí kontrolovali aj trasy diaľkového obchodu, si Rimania od začiatku zaväzovali rôznymi darmi a luxusným tovarom. Žiadané rímske výrobky Germáni získavali aj výmenou s rímskymi kupcami alebo priamo kúpou na trhoch v rímskom pohraničí, niektorí zrejme aj službou v rímskej armáde, v čase vojnových konfliktov však aj lúpežou. V tradičnej rodovej štruktúre a v málo rozvinutom hospodárstve germánskych spoločenstiev sa rímsky vplyv prejavil len postupne a v menšej miere. V 3. a najmä v 4. storočí sa však

u nás stretávame s výnimočným fenoménom, keď si germánski vládcovia nechali budovať svoje sídla na rímsky spôsob.

Kde konkrétne?
Stopy takýchto murovaných stavieb a dvorcov sa objavili a preskúmali v Bratislave na Devíne, v Bratislave-Dúbravke, v Podunajských Biskupiciach, Stupave, v Cíferi-Páci a vo Veľkom Kýre. Ukazuje to, že krajina nemusela byť priamo obsadená Rimanmi, aby ich obyvatelia preberali niektoré civilizačné prvky. Dedičstvo vyspelej rímskej civilizácie v oblastiach, ako sú architektúra a urbanizmus, písomníctvo, umenie, literatúra a v mnohých ďalších, sme potom prevzali omnoho neskôr sprostredkované a podobne, ako aj iné Rimanmi neobsadené krajiny. Ako príklad možno uviesť rímske právo, ktoré sa dodnes prednáša ako základ na právnických fakultách.●

JÁN RAJTÁR (1954)
Archeológ. Narodil sa v Tesárskych Mlyňanoch. Vyštudoval archeológiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, od roku 1978 pracuje v Archeologickom ústave SAV. V rokoch 1978 až 2023 viedol dlhodobý systematický výskum rímskeho kastela v Iži, ktorý bol v roku 2021 aj vďaka nemu zapísaný do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO. Realizoval mnoho záchranných a zisťovacích archeologických výskumov. Je medzinárodne uznávaným odborníkom na obdobie Rímskej ríše.

Od antiky po Pasoliniho

Mai! Nikdy! Odpovedal by po taliansky Martin C. Putna, keby ho niekto v Ríme požiadal o prehliadku Fontány di Trevi. Svojim čitateľom ukazuje úplne iný Rím. Antituristický.

Český literárny historik a univerzitný pedagóg Martin C. Putna miloval Rím od detstva. Teda dávno predtým, než tam bol – alebo než si mohol myslieť, že sa tam naozaj raz pozrie. Nedávno tam prežil šesť mesiacov. Dokončil tam štyri knihy. Dve z nich boli preklady – Rímsky denník Vjačeslava Ivanova a texty, ktoré sa týkajú troch biblických filmov Piera Paola Pasoliniho. Tretia, Oni poslední Rimania, s podtitulom Veľká cesta neskoroantickým stredomorím s textami pohanov a kresťanov, zahŕňa nepravdivé dejiny neskorej antiky a raného kresťanstva zhruba medzi 1. a 6. storočím.

Text Jana Čavojská
Foto archív Martina C. Putnu, Shutterstock, ItalyProGuide.com, Gabriella Clare Marino (Unsplash)

↑ *Hlava sochy cisára Konštantína I. v Kapitolských múzeách.*

→ *Martin C. Putna sprevádza po antituristickom Ríme skupinu študentov.*

Štvrtá kniha vznikla neplánovane. „Keď som videl tie zúfalé turistické masy, ktoré vykonávajú turistické rituály, ale o Ríme sa reálne nič nedozvedia, chcel som ponúknuť tým, ktorí chcú spoznať súvislosti a Rímu skutočne porozumieť, alternatívneho sprievodcu,“ vysvetľuje Martin. Kniha sa volá Rím antituristický a v štrnástich kapitolách predstavuje

„Keď som videl tie zúfalé turistické masy, ktoré vykonávajú turistické rituály, ale o Ríme sa reálne nič nedozvedia, chcel som ponúknuť tým, ktorí chcú Rímu skutočne porozumieť, alternatívneho sprievodcu.“

pamiatky na štrnásť období v živote večného mesta od antiky cez raný kresťanský stredovek a renesanciu až po Mussoliniho a Pasoliniho.

AUTENTICKÉ SÍDLISKÁ

Martin navštevuje Rím roky. „Videl som, ako pribúda turistov. Ich sezóna kedysi trvala od veľkej noci do jesene. Na sabatikal som pricestoval 1. februára a myslel som si, že Rím bude úplne prázdny. Ale nebol. Na hlavných turistických trasách už boli davy ľudí a pred atrakciami ako Bocca della verita alebo Aventino stáli fronty.“

Ani Martin, ani Rimania nebyvajú v centre. On sa ubytoval v štvrti Testaccio. Tá leží ešte v antických hradbách, ale už nebola súčasťou stredovekého mesta. Takže veľa pamiatok tam nie je. Zato Martina si tam v kaviarňach a pizzériách okamžite prisvojili. „Keď som niekam prišiel tretíkrát, tak si ma pamätali,“ smeje sa.

V Testacciu plynie život ešte stále ako z talianskeho filmu. Káva z malej šálky, motorky, hlučné pozdravy na ulici, neskoré večere, bezprostrední predavači na miestnom trhu so zeleninou. „Otázka je, ako dlho to vydrží,“ zamýšľa sa Martin. „Lebo na ten trh už začali chodiť turisti so sprievodcami. Sprievodcovia si zrejme uvedomili, že

niektorí návštevníci chcú vidieť autentický Rím. A tým sa všetko kazí. Lebo kam začnú chodiť turisti, tam sa začnú zvyšovať ceny.“

A čím ďalej od centra, tým je podľa neho Rím autentickjší. Najautentickejšie boli pre Martina sídliská. „Pomerne škaredé sídliská na periférii,“ spresňuje. „Rím, to je aj obrovské množstvo imigrantov z Afriky, lebo Taliansko je kvôli svojej geografickej polohe jedným z hlavných centier migrácie z juhu. Ďalšie štvrté obývajú Bangladéšania.“

POD TURISTICKOU ŠUPKOU

Skutoční Rimania zájdu do historického centra málokedy. „Ich život sa odohráva inde a okrem toho, že majú skvelé jedlo a dobré počasie, je úplne profánny,“ myslí si Martin. „Pomerne tvrdý a chaotický. Lebo v Taliansku služby fungujú len niekedy. Rovnako aj mestská doprava. Zohnať inštalatéra, keď som mal problém v kúpeľni, bola veľká dráma. Rovnako dostať termín u lekára. Keď nahliadnete pod turistickú šupku a opadne z vás okúzlenie z toho, že ste na výlete, zistíte, že život v Taliansku je pomerne nepohodlný.“

Ukázalo sa to aj v lete počas Martinovho pobytu. Prišli veľké horúčavy. Horúčavy aj na rímske pomery. 40 stupňov. „Život sa stal neznesiteľným. Po vonku sa nedalo chodiť. Pri takých horúčavách môžete byť v múzeu, ale beda, ak vyjdete von. Život v Stredomorí je kvôli zmene klímy čoraz náročnejší. Predtým v Ríme takéto horúčavy neboli. Ani záplavy a krupobitia, aké máme teraz.“

Rimania radi píšu na múry. Mesto je popísané politickými výkrikmi. „Občas sú aj básnické, občas vulgárne, občas vtipné. Ale väčšinou sú o politike,“ hovorí Martin. Aj Taliani si vzájomne nadávajú do neofašistov. „Neznamená to to isté ako u nás. Tam fašizmus reálne mali. Je to taliansky systém, talianske slovo, tam to začalo a ostatní to od nich kopírovali a vytvárali si vlastné variácie. Dodnes časť Talianov tvrdí, že za Mussoliniho to nebolo až také zlé. Na niekoľkých miestach v Ríme nájdete nápisy s jeho menom. Je tam aj Mussoliniho obelisk,“ vypočítava Martin, ktorý Mussolinimu venoval jednu kapitolu vo svojej knihe Rím antituristický. „Kto sa vie pozerať, nájde v Ríme veľa odkazov na Mussoliniho. Fascie, pôvodne rímsky, neskôr fašistický symbol, je stále bežný na budovách z 30. rokov.

↑ *Trhovisko v štvrti Testaccio.*

↓ *V Ríme stále radi čmárajú po múroch.*

Predstavte si, že by v Nemecku zostalo v uliciach meno Hitlera alebo fašistické symboly. Nemysliteľné.“

ZATVORENÉ KOSTOLY

Pútnik má v Ríme pocit, že je v najpobožnejšom meste na svete. Podľa Martina to je ilúzia Vatikánu a ďalších nábožensky významných miest, na ktorých sa pútnici stretávajú. Religiozita Rimanov v skutočnosti

↑ Caracallove kúpele.

↙ *Eudia prechádzajú okolo fontány v tvare rímskych amfor v štvrti Testaccio. Fontána odkazuje na fakt, že Testaccio vybudovali na kopci, ktorý vznikol z vyhodенých hlinených amfor.*

za posledné desaťročia veľmi poklesla. „Veľa kostolov je zatvorených. Nemá do nich kto chodiť. Dokonca o tom vznikla kniha, po taliansky sa volá krásne, Chiese chiuse, v preklade Zatvorené kostoly. Súvisí to aj s obmedzenosťou náboženských pútnikov. Chcú vidieť len tie slávne miesta. Pred Bazilikou svätého Petra stoja dlhé rady a do ďalších zaujímavých kostolov nikto nejde,“ rozpráva Martin. „V Nemecku, Anglicku, USA vidíme, že kostoly zatvárajú a menia ich na divadlá, joga centrá, posilňovne, galérie. V Taliansku to riešia tiež. Akurát nemôžu kostoly premeniť na niečo iné, lebo majú historickú hodnotu.“

Martin dodáva, že do mnohých historických kostolov v centre Ríma, renesančných, barokových, dokonca starokresťanských, sa za polrok svojho pobytu v Ríme nedostal, lebo ich nikdy nenašiel otvorené.

Ako sa o nich a o ostatných nie chronicky známych miestach zo štrnástich období života Ríma dozvedal on? Časť poznal zo svojich predchádzajúcich návštev Ríma, o ďalších vedel, že existujú, ale ešte ich nenavštívil, mnohé našiel v kunsthistorických knihách o Ríme. A ostatné objavil v priebehu svojho pobytu. Niektoré sú bežne prístupné. Caracallove kúpele, Kapitolské a iné múzeá sú otvorené denne, aj po Via Appia sa môžete prejsť kedykoľvek.

Na iné miesta sa dá dostať len raz za čas alebo ich otvárajú na požiadanie. „Musíte niekam napísať po taliansky a dúfať, že vám odpíšu, že povedzme o tri týždne vo štvrtok o druhej popoludní bude otvorené.“

RÍM POD RÍMOM

Existuje spolok nadšencov pre podzemné priestory a jaskyne Roma Sotteranea, Podzemný Rím. Na webe majú zoznam prehliadok za najbližšie obdobie. Napíšete im, zaplatíte poplatok a potom sa na určenom mieste zide výprava. Otvoria dom a odvedú vás do antického podzemia. A tam zažijete úplne iné priestory, krypty, jaskyne, hrobky. Rímske podzemie je obrovské.

Chrám svätého Petra. Alebo Bocca della Verita, Ústa pravdy v predsiene kostola Santa Maria di Cosmetin, kde turisti stoja rady, aby strčili ruku do úst soche z 1. storočia dúfajúc, že im ju neodhryzne, a od fotili sa pritom.

Prečo sa niektoré miesta stanú populárnejšími ako iné? Podľa Martina to majú často na svedomí filmy. V prípade Bocca della Verita to boli Prázdniny v Ríme. Film sa stal slávnym a každý chce navštíviť miesta, ktoré tam videl. Centrum Ríma objektívne trpí na hyperturizmus. „Reálne škodlivý spoločenský jav,“ podotýka Martin. Ako sa na rady turistov pred atrakciami z filmov pozerajú Rimania? „Hlboko nimi opovrhujú,“ myslí si spisovateľ. „A najviac nimi opovrhujú tí, ktorí z nich majú biznis. Takže ak chcete zažiť nepríjemné Taliansko a zlé správanie predavačov, choďte na tie turistické miesta. Ak chcete zažiť príjemné Taliansko, zamierte inde.“

Ak by od neho niektorý z priateľov, ktorých počas svojho pobytu po Ríme sprevádzal, chcel návštevu Fontány di Trevi, reagoval by Martin rezolútnym talianskym „Mai!“. Nikdy!. „Ukázal by som mu iné úžasné fontány. Napríklad Aqua Paola alebo Fontánu delle Tartarughe. Ako sprievodca som úplne nekompromisný. Žiadna Fontána di Trevi, žiadne Koloseum, žiadne Vatikánske múzeá!“●

↗ *Palác talianskej civilizácie, prezývaný aj Hranaté koloseum, postavili kvôli Svetovej výstave za Mussoliniho éry.*

↓ *Skutočný život Ríma sa odohráva mimo centra, na predmestiach, sídliskách a úplne obyčajných uliciach.*

„V Taliansku služby fungujú len niekedy. Rovnako aj mestská doprava. Zohnať inštalatéra, keď som mal problém v kúpeľni, bola veľká dráma. Rovnako dostať termín u lekára.“

Na niektoré miesta sa Martinovi nepodarilo dostať za celých šesť mesiacov. Aj keď písal, volal, kľopal. Napríklad do nepravidelne otvorenej vily kardinála Bessariona s úžasnými renesančnými freskami alebo do podzemnej kaplnky pod kostolom Dvanástich apoštolov kúsok od Fóra. „Na webe nájdete informácie, idete tam v určenú hodinu, ale neplatí to a je zatvorené. To je Taliansko.“

Časť vecí do knihy objavil Martin náhodou. Opakovane prechádzal tými istými ulicami, až si všimol malý nápis, tabuľku, časť sochy... „Napríklad kúsok od Španielskych schodov je dom, v ktorom mal ateliér najväčší taliansky maliar 20. storočia Giorgio de Chirico. V sprievodcoch som o ňom nič nenašiel. Kráčať som tade desaťkrát a ne všimol som si ho. Až jedenásty raz som zbadal ceduľku s číslom, kam treba zavolať. Veľa miest mi poradil český jezuita Petr Vacík, pracuje pre rádio Vatikán a v Ríme žije roky. Povedal mi: Choď do tej a tej uličky, otvor tie a tie dvere a uvidíš, čo tam je.“

Turistami prehliadané miesta sa podľa Martina bez problémov vyrovnajú najslávnejším pamiatkam Ríma. „Áno, vo Vatikánskych múzeách je toho najviac pohromade. Ale to paradoxne bráni tomu, aby si to človek reálne prezrel. Je toho príliš veľa.“

CEZ KLÚČOVÚ DIERKU Vatikánske múzeá zahŕňajú obrovské množstvo umeleckých artefaktov, je to najobsiahlejšia zbierka v Ríme. Objektívne sú predmetom záujmu ľudí. „Ale prečo sa kultové miesto stalo aj z kľúčovej diery na Aventine?“ krúti hlavou Martin. Ide o kľúčovú diery v bráne do záhrad na Aventínskom pahorku, ktoré patria Rádu maltézskeho rytierov, a kto sa do nej pozrie vidí cez stromovú aleju rovno na kupolu

Ak odhrnieme oponu rímskych sídiel, zistíme, že moc nestála len na mužských zákonoch a sile légii. Rímske ženy, hoci bez volebného práva, avšak s bystrým umom, impozantne formovali tvár neohrozeného impéria.

Tieňové vládkyne Rímskej ríše

Dejiny, ako nám ich predkladali antickí historici, sú dejinami mužov. V Ríme koniec koncov vládol patriarchát a podľa miestneho práva bola žena v podstate majetkom patriacim najprv otcovi a neskôr manželovi.

Ženy sa vydávali mladučké, často už ako dvanásťročné. Nemohli voliť, zastávať žiadne úrady či nebodaj veliť armáde. Hoci oficiálne nemali takmer žiadnu moc, v praxi to často vyzeralo inak. „V našich predstavách je rímska žena osobou bez vlastnej vôle a rozhodovania, nesamostatná a vždy závislá od muža – manžela alebo otca, čo skutočne vychádzalo z jej právneho postavenia ako osoby nesvojprávnej.

Realita však bola často úplne iná. V období neskej republiky a najmä cisárstva, keď sa rozšírila voľnejšia forma manželstva sine manu, žena zostávala aj po vydaní členkou pôvodnej rodiny. V praxi to znamenalo, že mohla slobodnejšie narábať s venom. Aj keď formálne po smrti manžela alebo otca podliehala poručníkovi, bolo porúčníctvo často len symbolické. Mnohé Rimanky disponovali obrovským majetkom. Mohli investovať, požíčovať peniaze a financovať stavby, o čom svedčia monumenty v Pompejách či Ríme,“ ozrejmjuje historička Daniela Rošková z Katedry všeobecných dejín Filozofickej fakulty UK.

Text Zuzana Zimmermannová
Reprofoto Jana Čavojská
Ilustrácie Shutterstock

ŠEDÉ EMINENCIE

Ženy sú ako voda, vždy si nájdú cestu, keď nie cez prekážky, tak trpezlivo okolo nich. Rimanky neboli len pasívnymi svedkyňami dejín. Či už cez diplomáciu, peniaze, náboženstvo alebo otvorený protest, neustále zasahovali do chodu impéria. Niektoré navonok so sklopeným zrakom, iné zas bojovne rozohrávali šachové partie o osud vtedajšieho sveta, v ktorých sa cisári občas menili na figúrky v ich rukách. „Cisárovne vládli nepriamo, no často mimoriadne účinne. Mali prístup k panovníkovi, ovplyvňovali jeho rozhodnutia, odporúčali kandidátov do úradov alebo sprostredkúvali prosby predstaviteľov najvyššej aristokracie. Niektoré cisárovne pôsobili ako patrónky miest, armády či filozofických alebo náboženských kruhov. Hoci neexistoval úrad cisárovnej, ich vplyv bol významnou súčasťou rímskej politiky. Práve neformálnosť tejto moci ju robila tak významnou – a najmä ťažko kontrolovateľnou,“ hovorí historička.

Jednou z takýchto hráčok bola Livia Drusilla, manželka prvého cisára Augusta. Keď si ju Augustus bral, bola v šiestom mesiaci tehotenstva s iným mužom. Tento škandalózný začiatok rýchlo vystriedal imidž pravej rímskej matróny, poslušnej a cnostnej manželky a matky. Bola známa tým, že pre Augusta sama šila oblečenie a spriadala vlnu, čo bolo považované za jednu z najhodnotnejších ženských cností. Ich manželstvo pretrvalo vyše 50 rokov.

Livia však mala aj reálny politický vplyv. Vlastnila flotilu lodí, obrovské pozemky v Egypte a jej rady si

„Mnohé Rimanky disponovali obrovským majetkom. Mohli investovať, požíčovať peniaze a financovať stavby.“

Augustus podľa historika Suetonia zapisoval do denníka. „Navonok vystupovala ako skromná, verná manželka Augusta, v zákulisí však aktívne pracovala s dynastickou politikou a zabezpečovala nástupníctvo pre svojho syna Tiberia. Budovala sieť spojencov a klientov, zasahovala do personálnych otázok a spravovala rozsiahly majetok. Jej úspech spočíval v tom, že svoju moc nikdy neprezentovala ako ambíciu, ale ako službu rodine a štátu,“ vysvetľuje odborníčka na dejiny starovekého Ríma.

HRA O TRÓN

Kým Livia pristupovala k moci strategicky, Agrippina mladšia, dcéra slávneho Germanika, išla na vec priamo. Často opisovaná ako krvilačné monštrum bola podľa Daniely Roškovej skôr obeťou politického boja i boja o vlastný život. „Jej otca pravdepodobne otrávil politickí nepriatelia, matku, ktorá bojovala za spravodlivé vyšetrenie prípadu, odsúdili do vyhnanstva, kde ju týrali,

až zomrela hladom. Agrippinin brat Caligula bol po tom, čo vládol šíleným spôsobom a mal so sestrou viac než len súrodenecký vzťah, zavraždený. Sestru navyše poslal do vyhnanstva. Možno sa v takomto prostredí čudovať Agrippine, že bojovala za seba, svojho syna a svoje záujmy?“

Agrippina prežila skutočné peklo, aby vstala z popola a vládla po boku nového manžela, cisára Claudia. Otvorene vystupovala na verejnosti

literárnymi stratégiami diskreditácie mocných žien,“ hovorí historička.

Agrippininou tragédiou bolo, že monštrum, ktoré stvorila, ju nakoniec zahubilo. Nero, unavený matkinou kontrolou, sa ju pokúsil tajne zabiť niekoľkokrát, až nakoniec otvorene poslal vrahov do jej vily.

MATKA TÁBOROV

V treťom storočí sa charakter ženskej moci zmenil s príchodom sýrskej

a do veľkej miery cisárom manipulovala. Jej cieľ? Dostať na trón svojho syna Nera, cez ktorého pokračovala vo vládnutí. Dosiahla niečo neslýchané. Objavovala sa na oficiálnych minciach hneď vedľa cisára, prijímala zahraničných diplomatov a sedela na vyvýšenom pódiu počas vojenských prehliadok. Štylizovala sa do roly kňažky zbožšteného Augusta, čím zo seba urobila posvätnú osobu s poctou i právnym statusom. Keď jej Claudius prestal slúžiť, údajne ho otrávil.

„Jej viditeľné verejné vystupovanie a moc narúšali tradičné rodové normy, čo vyvolávalo odpor. Obraz Agrippiny mladšej ako zločinnej intrigánky je do veľkej miery produktom mužských autorov Tacita a Suetonia. Nemožno povedať, že by jej konanie neopisovali hodnoverne. No tie isté činy by u mužov boli hodnotené ako priebojné a cieľavedomé. Obvinenia z krutosti a nemravnosti sú typickými

dynastie. Julia Domna a jej sestra Julia Maesa priniesli nový model moci. Julia Domna založila intelektuálny salón, v ktorom sa formovalo rímske právo za účasti najväčších právnikov tej doby. Dokázala, že ženská moc môže byť založená na vzdelaní, kultúre i charizme.

„Ako manželka Septimia Severa a matka dvoch cisárov sa stala ústrednou osobnosťou filozofického a literárneho vzdelanostného spoločenstva. Podporovala učencov, zasahovala do politických rozhodnutí, verejne vystupovala a sprevádzala cisára na vojenských ťaženiach. Jej autorita presahovala Rím, mala celoimperiálny charakter,“ hovorí Daniela Rošková. Sprevádzanie cisára v bojoch bolo predtým takmer tabu, Julia Domna si však ako nositeľka titulu Mater Castrorum, Matka táborov, vytvorila priame puto s légiami. Vojaci ju rešpektovali ako spojovací článok

„Bola to žena, ktorá nedbala na pradenie vlny ani na domáce práce, ani sa neznížila k tomu, aby vládla mužovi v súkromnom postavení. Jej túžbou bolo vládnuť vládcovi a veliť veliteľovi.“

dynastie, čo jej dávalo obrovskú moc v prípade politických kríz.

Po smrti svojho manžela fakticky ovládala cisársku kanceláriu. Jej sestra Julia Maesa zašla ešte ďalej. Po vražde cisára Caracallu osobne zorganizovala vojenský prevrat a ako prvá žena oficiálne vstúpila do Senátu, kde diktovala zákony.

PRVÁ ŽENA NA BOJISKU

Ešte pred vznikom cisárstva tu bola Fulvia, manželka Marka Antonia, o ktorej životopisec Plutarchos napísal: „Bola to žena, ktorá nedbala na pradenie vlny ani na domáce práce, ani sa neznížila k tomu, aby vládla mužovi v súkromnom postavení. Jej túžbou bolo vládnuť vládcovi a veliť veliteľovi.“

Hájila manželove záujmy, kým bol na východe a nebála sa postaviť ani do čela vojska. „Fulvia bola výnimočná tým, že otvorene vstúpila do vojenskej a politickej sféry počas občianskych vojen. Ako manželka Marka Antonia organizovala odpor proti Octavianovi a dokonca viedla spolu s Antoniovým bratom Luciom Antoniom vojsko. Antickí autori ju vykresľujú ako desivú a neženskú, čo samo o sebe svedčí o tom, ako radikálne prekračovala normy a tradičnú rolu určenú ženám – byť v ústraní, v tichosti, doma, v rodinnom kruhu. Fulvia využívala obdobie krízy rímskej republiky, keď

sa tradičné pravidlá oslabili,“ hovorí Daniela Rošková.

O tom, že muži ju brali smrteľne vážne, svedčia aj olovené guľky do prakov s obscénnymi urážkami, ktoré jej adresovali. A hoci jej konanie bolo často opisované hanlivo, Fulvia jednoducho mala moc, ktorú jej závideli. „Fulvia využívala všetkých troch manželov, a najviac práve posledného – Marka Antonia, ako aj svoje schopnosti na zabezpečenie svojho postavenia a pre svoje politické záujmy.“

TEHLY S HODNOTOU ZLATA

Ženy, ktoré boli stelesnením úspechu, nestáli len po boku cisárov. Príkladom je Eumachia, jedna z najvplyvnejších postáv antických Pompejí I. storočia, ktorá ovládla mestskú ekonomiku.

Dcéra výrobcu tehál sa vďaka strategickému manželstvu a najmä dravému biznisu s vlnou prepracovala až na vrchol spoločenského rebríčka. „Bola bohatou ženou, kňažkou, patrónkou a podnikateľkou. Financovala monumentálnu budovu na pompejskom

fóre, čím sa natrvalo zapísala do povedomia antického rímskeho sveta. Dodnes tam môžeme obdivovať jej sochu a nápisy na dochovaných pamätných doskách,“ vysvetľuje historička a spoluautorka knihy Bežný život starých Rimanov. Práve stavby mestských budov a podpora chudobných slúžili ako šikovný spôsob na získanie, ba až kúpenie si nielen dobrej povesti, ale aj vplyvu. Rímania si veľmi zakladali na zachovaní svojej pamiatky pre ďalšie generácie aj v podobe monumentálnych stavieb, ktoré môžeme obdivovať dodnes.

„Takto fungovali ženy i muži, príkladom je aj známa Appiova cesta. Muži však mohli získať slávu aj prostredníctvom verejných úradov alebo vojenských úspechov. Ženy nemohli zastávať úrady, ale mohli sa stať patrónkami miest a spolkov, tak ako Eumachia. Podobné aktivity poznáme aj od ďalších žien po celej ríši, najmä v mestách východu. Investícia do architektúry bola investíciou do symbolickej nesmrteľnosti.“

O bohaté tehlové impérium sa postarala o storočie neskôr v Ríme aj Domitia Lucilla, ktorá je známa najmä ako matka cisára Marca Aurelia. Bola však viac než to. Táto vzdelaná žena ovládala obrovské tehelne (figlinae) i celý dodávateľský reťazec – od hlinených baní až po finálne razenie tehál. Keďže Rím v druhom storočí prežíval stavebný boom, cisárska pokladnica bola priamo závislá na jej dodávkach. Na tisícach tehál po celej ríši, od rímskeho Panteónu až po Hadriánovu vilu sa našli kolký s nápismi „Ex figlinis Domitiae Lucillae“ (Z tehelní Domitie Lucilly).

Z OKOV K SLÁVE

Špeciálnym prípadom boli prepustené otrokyne. Keďže nemali žiadne významné meno ani majetok, ich jedinou cestou nahor boli usilovná práca a obchod. Mnohé sa skutočne vypracovali na vplyvné podnikateľky. Vlastnili tkáčske a iné remeselné dielne, obchodovali s látkami a ďalším luxusným tovarom, zamestnávali otrokov a financovali verejné dary.

Často investovali do monumentálnych hrobiek, aby svetu ukázali svoj spoločenský vzostup, a tak sa o ich

aktivitách dozvedáme z náhrobných nápisov, ktoré Daniela Rošková skúmala: „Ide o najfascinujúcejšie príbehy antiky. Prepustenkyne sa mohli uplatniť v obchode, remeslách či službách, najmä v mestskom prostredí. Hoci ich pôvod zostával spoločensky stigmatizovaný, ekonomický úspech im prinášal rešpekt. Niektorí aristokratickí Rímania sa na prepustencov pozerali cez prsty, no ich bohatstvo, s ktorým prichádzal aj vplyv, museli brať na zreteľ.“

KŇAŽKY A DIVY

Existoval ešte jeden a jediný oficiálny spôsob, ako sa vymaniť z osudu nesvojprávnosti, a ten viedol cez náboženstvo. Vestálky, kňažky bohyně

Vesty, mali špeciálne postavenie. Boli oslobodené od moci otca, a teda právne nezávislé. Ich úlohou bolo udržiavať posvätný oheň Ríma, ktorého zhasnutie by znamenal katastrofu pre celú ríšu. Museli dodržiavať sľub čistoty, pri jeho porušení bol trest viac než krutý – „nečistú“ Vestálku pochovali zaživa do podzemnej komory.

No autorita a výsady kňažík boli neporovnateľné s tým, čo mohli dosiahnuť iné rímske ženy. „Boli vysoko cenené a podliehali len moci najvyššieho kňaza. Mohli vlastniť majetok, mali vynikajúce právnické znalosti, keďže strážili závetý Rimanov, mali vyhradené čestné miesta na verejných podujatiach a ich svedectvo malo osobitnú váhu. Dokonca mohli omilostiť odsúdenca,“ vysvetľuje historička.

Neskôr na popularite získali východné kultúry ako kult bohyně Isis, ktoré ženám poskytovali osobný vzťah s božstvom. „Pre mnohé Rimanky predstavovali priestor pre istú duchovnú i sociálnu emancipáciu v rámci klasickej roly, ktorú im silne patriarchálna rímska spoločnosť prisúdila.“ Samostatnou kapitolou bola divinizácia, teda zbožštenie rímskych cisárovien. Podľa slov britskej historičky Barbary Levick sa v takom prípade akékoľvek nariadenia viac neinterpretovali ako príkazy ženy, ale ako inšpirácia z božskej sféry.

Rímske dejiny dokazujú, že moc je, podobne ako voda, tekutá. Ak ju niekomu legálne odoprieme, často si nájde inú cestu, ako sa presadiť. Možno i jemnejšie, cez informácie, vplyv a psychológiu. A keď dejiny začnú písať aj ženy, zrazu na povrch vyplávajú aj málo známe príbehy o tom, že staroveký Rím nepatril len mužom, ale každému, kto mal odvahu a prostriedky hrať občas veľmi nebezpečné hry. ●

Životné tepny impéria

Text Juraj Červenka
Foto Wikipedia.org, Shutterstock

Rímska ríša siahala v čase svojich územných maxím od Británie po Mezopotámiu, od Kaukazu po severnú Afriku. Obývala ju najmenej pätina svetovej populácie. Kolos fungoval aj vďaka cestnej sieti, aká nemala až do moderných čias obdobu.

Strašidelný výjav zostal v európskej pamäti dodnes. Píše sa rok 71 pred naším letopočtom, povstanie otroka Spartaka bolo potlačené a Viu Appiu lemujú tisíce krížov. Skončili na nich porazení povstalci, potupne a bolestivo. Boli výstrahou pre všetkých pocestných na frekventovanej rímskej ceste. Už vtedy mala celkom slušný vek a spoľahlivo slúžila generáciám Rimanov. Koncom 4. storočia pred Kristom dal Viu Appiu vystavať prezieravý cenzor Appius Claudius Caecus, ktorý rovnako odobril budovanie ďalšieho veľdiela – prvého rímskeho akvaduktu s názvom Aqua Appia. Matka rímskych ciest bola vzorom pre ďalšie podobne veľkolepé stavebné počiny.

Množstvo faktov dokáže presvedčiť, prečo slávna cesta patrí k najfascinujúcejším hmotným svedectvám staroveku. No azda stačí zopakovať trefné konštatovanie spisovateľa Vojtecha Zamarovského: „Je to najstaršia cesta v Európe, ktorá dodnes slúži svojmu účelu. O ktorej z našich ciest môžeme povedať, že bude cestou aj v 43. storočí nášho letopočtu?“

STAROVEKÉ MOTORESTY

Rímsky úsek slávnej cesty dnes vyhľadávajú turisti aj bežci či cyklisti. Dá sa sem uniknúť pred ruchom veľkomesta a užiť si pohyb v tichu, pod korunami píní a medzi pomarančovníkmi či olivovníkmi po oboch stranách. Môžete zavrieť oči a predstaviť si, ako cestou pred stáročiami prechádzali rozmanité vozy, ťahané volmi či mulicami, s kolesami obitými kovom. Rímska premávka sa vyznačovala veľkým hlukom a cestovanie nepohodlím. Občas povrch tvorí novšia dlažba, inokedy Rimanmi obľúbené vypuklé čadičové kamene. V skutočnosti mala Via Appia najmä štrkový povrch. Komunikácia viedla do mesta Capua, kam staroveký cestovateľ prišiel za približne päť dní. K dispozícii mal hostince. Pocestný sa mohol v akýchsi

starovekých „motocestoch“ najesť a vyspať.

Rímske cesty postupne vytvárali premyslený dopravný systém, ktorého súčasťou boli aj prekladacie stanice, pripravení kováči alebo opravári vozov. Spravidla boli široké na dva kočiare, v niekoľkých vrstvách spevnené pieskom, štrkom a kamením, s odvodmi dažďovej vody. Prioritou staviteľov bola rýchlosť. Pokiaľ to bolo možné, terénne prekážky neobchádzali. Prispôbovali sa im. Rímski projektanti poznali vysoké násypy, mosty a dokonca aj tunely. Z nich najpozoruhodnejší bol približne 700-metrový tunel známy ako Crypta Neapolitana v oblasti dnešného

vysvetľuje španielska historička Elena Castillo. Rímania si brali to najlepšie z poznatkov Etruskov, Peržanov, Egypťanov či Grékov, mnohé riešenia ešte vylepšili a, čo bolo možno najdôležitejšie, boli perfekcionisti. Využívali najkvalitnejšie materiály, dbali na precízne remeselné spracovanie a dôsledné odvodňovanie močaristých plôch. Mysleli na detaily – Via Claudia Augusta prekonávala Alpy a jej zvažujúci sa povrch pomáhal v rýchlejšom stekaní a schnutí dažďovej vody a snehu. Na užších úsekoch pod skalami a nad zrázmi dokonca zaviedli bezpečnostné pravidlá premávky. Boli perfekcionisti, ale nie mánotratníci. Pokiaľ to bolo možné, volili dostup-

Neapola. Pocestným spoľahlivo slúžil až do začiatku 20. storočia. Zoznam mostov mal ešte viac položiek.

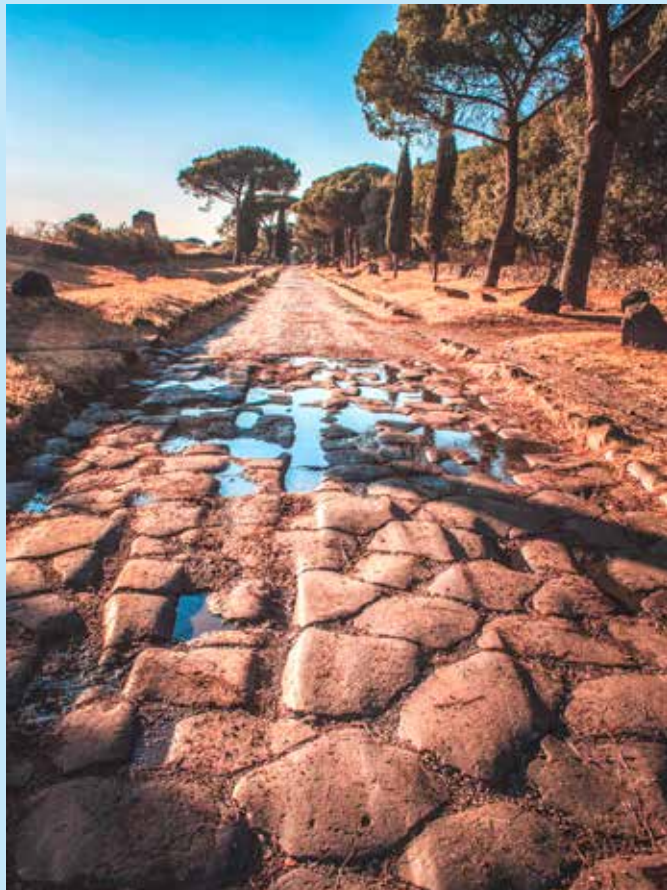
PRAVIDLÁ PREMÁVKY

Majstrovstvu rímskych projektantov predchádzali skúsenosti ich predchodcov, ako to vo svojich prácach

spevnená. Fórum v strede Ríma pri Saturnovom chráme na úpätí pahorka Kapitol zdobí pozlátený míľnik, od ktorého pomyselné vybiehali významné cesty. Via Appia neskôr viedla až do Brindisi na jadranskom pobreží. Po plavbe krížom cez more sa dalo z dnešného albánskeho Draču pokračovať do Atén, Malej Ázie a aj ďalej. Iné komunikácie smerovali do Panónie, Trácie či Hispánie alebo cez alpské priesmyky do Germánie, Galie a Británie. Pri pohľade na mapu rímskych ciest zaujme aj „diaľnica“ medzi Atlantickým oceánom a Níлом popri severoafrickom pobreží.

VEĽKODUŠNÝ BANDITA

Najveľkolepejšie a dobovými historikmi najviac vyzdvihované skutky rímskych vladárov sa týkali aj ciest. Suetonius vo svojom diele Životopisy rímskych cisárov spomínal, ako Caesar „neuveriteľnou rýchlosťou prekonával v kočiari veľké vzdialenosti“. Plínius Starší písal, ako Tibérius za jeden celý deň prešiel 182 míľ, keď sa ponáhlal do Germánie za svojím umierajúcim bratom Drusom. V prípade ideálnych podmienok sa cesta z Ríma do dnešného Londýna dala zvládnuť za deväť dní.

Pracovníci kuriérskej služby založenej za vlády cisára Augusta, teda starovekej rímskej pošty, dokázali vďaka cestnému vybaveniu doručovať dôležité listiny rýchlosťou približne 100 kilometrov za deň. V Británii využívali vojaci po niekoľkých kilometroch stajňu, kde menili koňa. Tým pádom zvieratá nevyčerpávali. Tie cválali v stálej rýchlosti a dôležité správy doručovali čo najrýchlejšie – viac než 300 kilometrov medzi dnešným Londýnom a Yorkom dokázali v takýchto štafetách prejsť za asi desať hodín.

Akurát bezpečnosť cestujúcich nedokázali Rímania uspokojivo vyriešiť. Banditizmus patril k častým problémom. Pri cestách síce hliadkovali vojaci, no ku kriminalite sa často uchýľovali práve vojenský dezertéri. Dobové odporúčania spomínali cestovanie v skupinách, hostince vyhľadávali prostitútky, zloději aj lupiči, preto kto mohol, radšej volil nocľah u priateľov a známych. Nie každý bandita bol totiž taký veľkodušný ako Bulla Felix. „Antický Robin Hood“ z čias cisára Septimia Severa, ktorý vraj bral, no zároveň obdarúval ľudí v núdzi, a ktorého skutky dnes historici berú s veľkou rezervou.

QUO VADIS?

Rímske komunikácie boli používané stáročia. Stredoveké cestné spojnice mali spravidla rímske základy, k ich dlhovekosti výrazne prispievalo ich sústavné využívanie a teda pravidelná údržba. Obdobne prepracovaný cestný systém v Európe znova vznikol až v 19. storočí. Niektoré mosty z rímskych čias stoja dodnes. Podľa Eleny Castillo sú za ich odolnosťou hlboké základy pilierov.

Cesty boli rímskym fenoménom, pýchou, tokom života. Ich budovanie malo až filozofický a náboženský rozmer. Historik Tacitus v súvislosti s nimi spomínal, ako ľudská vynaliezavosť merala sily s mocou prírody. Cesty sa stavali na dlhé veky, i preto si

„Plínius Starší písal, ako Tibérius za jeden celý deň prešiel 182 míľ, keď sa ponáhlal do Germánie za svojím umierajúcim bratom Drusom.“

vplyvní a zámožní Rímania budovali pri Appiovej ceste svoje hrobky. Dodnes pútajú pozornosť turistov – niektoré zrekonštruované a zakonzervované, iné vo forme zvetraného kamena.

Via Appia fascinuje aj ďalším nesmrteľným príbehom. V roku 64, za vlády Nera, zasiadol Rím ničivý požiar a ako vinníci boli označovaní prívrženci „zvláštnej sekty“ s koreňmi v Judei – kresťania. Aj apoštol Peter vraj utekal z Ríma po ceste Via Appia, stretol sa však s Ježišom. Spýtal sa: „Domine, quo vadis?“ Kristus odpovedal, že kráča do Ríma, aby ho znova ukrižovali. Zahanbený Peter sa otočil, odišiel naspäť do mesta a sám zahynul ako mučeník, ukrižovaný dole hlavou.●

Rozkladá sa na siedmich pahorkoch a po Aténach je druhým najstarším hlavným mestom Európy. Jeho základmi sú rímske dejiny. Keď časť z nich zničilo zemetrasenie, ľudia ich rozhrnuli po údolí. Znovu Lisabon sformovali.

V jeho kľukatých, strmo stúpajúcich uličkách, ktoré za najbližším rohom opäť rýchlo klesnú, vidia niektorí exotiku. Európske San Francisco. Ikonický most 25. apríla. Kopcovitý terén. More. Rázovité žlté električky, ktoré cinkajú všade navôkol. Koncom roka, keď je slnko stále dosť silné, aby ich prehrialo, no nerozpálilo, začítim vôňu starého dreva, masnoty a morského vzduchu plného rias. Keď sa v diaľke objaví lisabonská katedrála

↓ *Pohľad na Lisabon ponad riekou Tejo. V popredí palác svätého Benedikta, kedysi kláštor, dnes sídlo portugalského parlamentu.*

z 12. storočia, zazvoním. Vodič len nerád pribrzdí svoju pretekársku jazdu, no napokon ma bez šomrania vypustí. Skoro ráno pri historických pamiatkach nikto nie je. Obklopujú ich len muraly – farebné kresby na múroch. Majú taký aj oproti vchodu do rímskeho divadla: dve staroveké herecké masky – jedna komediálna, druhá tragická.

ARCHITEKTÚRA ZNAMENÁ MOC

V modernejšej budove Lisabonského múzea na mňa čaká archeologička Carolina Grilo. „Bez Rimanov by Lisabon, v tom čase Olisipo, nebol tým, čím je,“ vyhlási ešte predtým, ako sa pristaví na slnečnej terase, ktorá ponúka výhľad ponad riekou Tejo. „A bez rieky už vôbec nie. Hoci aj spojenie s Atlantickým oceánom hralo rolu v jeho strategickom význame.“

Ľudia tu žili dávno predtým, než Portugalci spoznali svojich najslávnejších moreplavcov. Skôr, ako z neho Rimania urobili centrum Lusitánie a Feničania založili prvú obchodnú osadu. Prvé nálezy pochádzajú z čias 4000 rokov pred Kristom. Lisabon funguje ako brána do Európy – strategický bod, vďaka ktorému Rimania dobyli svet vrátane Británie a severnej Afriky.

Mesto zažilo svoj zlatý vek za cisára Augusta. Spustil jeho monumentalizáciu: stavbu verejných budov vrátane rímskeho divadla a kryptoportiku – systému podzemných klenutých galérií, ktoré slúžili ako platforma pre výstavbu monumentálnych budov na nábřeží. „V rovnakom čase mesto dostalo aj hradby. Nie nutne na obranu, ale čestné. Slúžili na vyčlenenie pomeria, oblasti, kde sa nachádzali najdôležitejšie miesta verejného života.“ Ich západnú časť dodnes nenašli. Je možné, že neexistovala. Vedcom to ale

„Rimania chceli vyslať jasný signál: kamkoľvek idete, patríte Rímskej ríši.“

znemožňuje, aby aspoň odhadli veľkosť populácie, ktorá tu v tom čase žila.

Metropola vyrástla na kopcoch. Tie znemožnili nakresliť jej plán geometricky. Prístup typický pre iné rímske mestá, ktorý umožnil vznik moderného urbanizmu. „Vtedajší obyvatelia to využili. Ich stavby hrajú s terénom a pôsobia majestátne.“ Jednu z kľúčových budov, rímske divadlo, postavili

↑ *Pohľad na hľadisko ponad orchestru, kde sa nachádzalo javisko a oltár typické pre každé staroveké divadlo.*

↙ *Novodobý pokus o vytvorenie garumu – pasty alebo oleja z fermentovaných rýb.*

↘ *Pôvodná výzdoba rímskeho divadla.*

s rybím priemyslom.“ Podľa Caroliny to bol pravdepodobne oslobodený muž, ktorý sa neskôr stal kňazom cisárskeho kultu. „Je to to jediné, čím sa mohol stať, keďže nemal urodzený pôvod ani nebol Rimanom.“ Mestským alebo vojenským úradníkom či správcom byť nemohol. „Zaplatením rekonštrukcie divadla poslal ostatným správnu: Som tu a som dôležitý.“

Dokazuje to nápis venovaný cisárovi Nerovi. „Fakticky ním dosiahol zvečnenie, hoci budil dojem, že je určený pre cisára. Cieľom bolo spropagovať sa a zabezpečiť si status v meste.“ V roku 2005 našli v Meride, ležiacej dvesto kilometrov východne, ďalší nápis. Zaznamenáva, ako Caius poslal svojho otroka Notia učiť sa medicínu. Notius sa vrátil, čo podľa archeologičky vyvracia domnienky, že otroci v tom čase necestovali sami alebo tak ďaleko. Caius navyše svojmu otrokovi neskôr daroval slobodu.

Väčšinu pamiatok z rímskych čias dnes v Lisabone vidieť len sčasti. Pôvodnú štruktúru rímskeho divadla rozdeľuje cesta z mačacích hláv, ktorá vedie nad ním. „Divadlo vzniklo v 1. storočí. V 4. storočí ho opustili a mesto ho pohltilo. Dnes vidíme len jeho fragmenty. Asi 30 % pôvodnej veľkosti.“ Mnohé kamenné časti obyvatelia použili na stavbu ciest, domov či kostolov.

MESTO VRSTIEV

Modernejšia časť múzea je v jeho pôvodnej zadnej časti, kde sa ľudia pred a po predstaveniach socializovali. To v múzeu robia dodnes. „Vždy posledný štvrtok v mesiaci organizujeme stretnutie s živou hudbou a ochutnávkou vín, počas ktorého môžete navštíviť múzeum zdarma a spoznať ľudí,“ opisuje Carolina. Medzi Lisabončanmi je to veľmi populárne. V lete príde aj 200 návštevníkov. Je to cesta, ako otvoriť múzeum tým, ktorí by ho inak nevyhľadali.

Carolina v tom ako archeologička vidí aj iné čaro: „Lisabon je postavený vo vrstvách. Vytvorilo sa tu nikdy nekončiacie využívanie rímskych štruktúr, ktoré vznikali jedna nad druhou. Dnes sú podporným systémom pre moderné stavby.“ Z vchodu do obývanej časti tak vznikla recepcia múzea a zo záhrady za ňou terasa.

na útese s pätnásťmetrovými stenami. „Architektúra znamená moc,“ vysvetľuje Carolina. „Rimania chceli vyslať jasný signál: Kamkoľvek idete, patríte Rímskej ríši.“

SOM TU A SOM DÔLEŽITÝ
Nie všetci to videli rovnako. V roku 57 prešlo divadlo rekonštrukciou. Zaplatil ju Caius Heius Primus. „Pravdepodobne išlo o bohatého oligarchu, ktorý mohol byť spojený

Text Petra Vrablicová
Foto ©EGEAC, José Frade, © EGEAC – Museu de Lisboa, José Avelar, Shutterstock, Lisabon Archeology Museum

Rímska brána do Európy

„Amfory boli ako jednorazový obal na hranolky, ktorý po použití odhodíte. Ich skládka vytvorila v Ríme umelý kopec Testaccio.“

↑ Skládka amfor, ktorá sformovala rímsky kopec Testaccio.

↗ Pozostatky steny továrne a tanku na garum.

← Vrchná časť tanku, v ktorom starovekí Rimania fermentovali ryby na garum.

↘ Systém podzemných klenutých galérií, ktoré slúžili ako platforma pre výstavbu monumentálnych budov na nábřeží.

CEZ KANÁLOVÝ POKLOP

Až keď v 60. rokoch zbúrali budovu, ktorá nad ním vznikla, začal sa archeologický prieskum. „Keď sa pozriete za starovekú orchestrú, uvidíte stĺpy zrecyklované v novej fasáde. Tento recyklačný proces je všade. História stále tvaruje mesto a jeho urbanizmus.“

Vidieť to aj v centre, Baixi. Rovné ulice plné reprezentačných budov, obchodov a reštaurácií by bez Rimanov a zemetrasenia stáli v údolí dvoch riek. Obyvatelia premiestnili časť trosiek z iných oblastí mesta a vyrovnali nimi zem. Zemetrasenie zároveň spôsobilo, že sa pozostatky rímskej ríše dostali bližšie k povrchu. Niektoré z nich sú tak len pár desiatok centimetrov pod chodníkom. Množstvo mladšej histórie však zmizlo.

Využili to viaceré hotely. Zrekonštruovali nápisy, kamene a časti rímskych budov, ktoré našli, a sprístupnili ich turistom podobne ako hotel Elizabeth trenčiansky nápis na skale. „Zdá sa, že ľudia konečne pochopili, že historické dedičstvo môže byť ekonomicky prínosné.“

Lisabonské vinárne ale hotely asi tromfnú. Mnohé majú presklené podlahy, aby ukázali, že pod nimi vedú rímske

Keď prechádzame cez cestu a prekračujeme zábrany pre turistov, aby sme sa pozreli na miesto, kde kedysi stálo pódium, priestorom sa rozlievajú tóny piesne El Cervatillo od Rity Payés. „Čo sa stane s jeho osudom? Čo sa stane s mojím?“ ozýva sa spoza divadelníkov, ktorí medzi starodávnymi múrmi pripravujú hru na večer. Nenechajú sa rušiť školákmi, ktorých priviedol učiteľ dejepisu, ani turistami, ktorí si ich fotia.

„Divadlo určené pre štyritisíc ľudí Rimania opustili, keď prijali kresťanstvo. Stratilo význam,“ hovorí mi Carolina, akoby odpovedala na pieseň. Lisabončania ho znovuobjavili až v roku 1798, keď odstraňovali trosky po zemetrasení z roku 1755. „V tom čase sa nezaujímal o ochranu pamiatok, ale ako si zabezpečiť život a bývanie. Preto ho hneď opäť pochovali.“

tunely. Ideálne priestory na vínný sklad bez investície. Mesto dvakrát ročne odčerpáva vysokú podzemnú vodu z rímskych galérií a podporných tunelov rozsiahleho monumentu, aby ich mohla navštíviť verejnosť. Deťom sa najviac páči vstup na prehliadku. Polícia uzatvorí ulicu da Conceição

↓ Zbierka predmetov starých 2000 rokov sa nachádza v jednom z najznámejších obytných domov Lisabonu zo 16. storočia – Casa dos Bicos.

„Keď sa pozriete za starovekú orchestrú, uvidíte stĺpy zrecyklované v novej fasáde. Tento recyklačný proces je všade. História stále tvaruje mesto a jeho urbanizmus.“

a da Prata, aby záujemci vliezli do podzemia cez kanálový poklop uprostred cesty.

SMRADEAVÁ POCHÚTKA

Bohatstvo mesta malo aj slanšiu a smradľavejšiu stránku. Garum. Pastu alebo olej vyrobené z fermentovaných rýb, bez ktorej žiadny Riman nemohol byť, hoci ju vymysleli v Grécku. Tradične ju vyrábali z tuniaka. V Lisabone aj zo sardínií či makrel. „Do veľkých tankov ukladali vrstvu nakrájaných rýb a na ňu hrubú vrstvu soli a aromatických bylín. To sa opakovalo aj do výšky troch metrov. Zmes nechali fermentovať na čerstvom vzduchu,“ opisuje Carolina. Vznikla pasta, z ktorej sa filtroval olej. Podľa dĺžky fermentácie sa menila hustota pasty aj kvalita oleja. Názvy muria, allec alebo haimation naznačovali, či výrobca použil celú rybu vrátane kostí a vnútorností alebo len jej časti. „Hovorilo sa, že najušľachtilejší garum obsahuje pečeň alebo vnútornosti.“

Nádrže prikryté keramikými poklopami boli postavené na jednej strane rieky Tejo, na opačnej stáli výrobné hlinených amfor, ktorými sa olej prenášal. Carolina vysvetľuje, že amfory boli ako jednorazový obal na hranolky, ktorý po použití odhodíte. Ich skládka vytvorila v Ríme umelý kopec Testaccio.

Produkcia garumu vrcholila v 1. až 5. storočí. Lusitánske amfory sa našli po celom svete. Dnes ho už nejedáva nikto. Vedci sa ho pokúsili opäť vyrobiť. „Ten smrad bol strašný,“ hovorí Carolina. Správny recept na garum sa nezachoval a ľudské chute sa za stáročia zmenili. „Asi najbližšie mu je vietnamská rybacia omáčka Nuoc Mama.“

Možno aj preto boli rímske kúpele takmer v prístave. Zákazníci a obchodníci v nich mohli počkať, kým sa amfory pripravujú na prepravu, uzatvárať obchody a vyhnúť sa smradu príjemným spôsobom. ●

Text a foto Jana Čavojská

Štát a my

Ústavné právo je ako mágia z Harryho Pottera. Tiež sa nás pýta, kým sme a čo od života chceme.

Keď si niekto prečíta text ústavy, dozvie sa o nej samotnej len malú časť. Dôležité je sledovať, ako žije v spoločnosti. Podľa ústavnej právničky Lucie Berdisovej má byť ústava živý organizmus, ktorý sa vyvíja ruka v ruke s naším vývojom. Rozprávali sme sa aj o vnímaní slobody od antiky po súčasnosť, o našej zmluve so štátom aj o tom, či v nejakej ústave našla bizarné ustanovenia.

Prečo si sa rozhodla pre právo?

Trochu to odľahčím: otec a mama sú advokáti, sestra začala študovať právo a ja som si povedala, že hádam nie som horšia ako oni.

Keď som začala študovať právo ja a moja sestra videla, koľko je tam učenia, povedala si naopak, že ho študovať nechce...

Predtým som chodila pár mesiacov na informatiku a oproti nej mi štúdium práva prišlo menej náročné. Stať sa právničkou nebolo u mňa hlboké vnútorné rozhodnutie v zmysle, že je to moje poslanie ako u niektorých spolužiakov. Pamätám si, ako rodičia pri nedeľnom obede diskutovali o tom, či je stánok PNS nehnuteľnosť alebo nie. Riešili spojenie stánku so zemou, ja som jedla polievku a hovorila som si, či to fakt myslia vážne. A že právnik, to je strašné povolanie. Na strednej škole som si však prečítala knihu Advokát chudobných od Johna Grishama. Ukázala mi, že právnici môžu robiť aj niečo naozaj zaujímavé.

Ústavné právo si si obľúbila?

Samozrejme, lebo ústavné právo je úžasné. Študentom ho predstavujem – aj ich tým otravujem, lebo už je to iná

generácia – referenciou na Harryho Pottera. Ústava a ústavné právo sú v zmysle tej referencie veľmi podobné mági. Brožúrka k výstave Harryho Pottera v Londýne sa začínala slovami o tom, že mágia fascinuje všetkých, lebo sa nás pýta, kým sme a čo od života chceme. Presne také je aj ústavné právo. Pýta sa nás tie isté otázky a odpovede na ne zakotvuje v ústave.

Myslíš, že právo sa nás pýta, kým sme a čo chceme, a nie že nám diktuje, čo máme chcieť a kým máme byť?

Presne tak. Do ústavy píšeme ustanovenia, ktoré súvisia s našou identitou: kým chceme byť, čo chceme od života my ako jednotlivci a čo chceme ako spoločnosť. Je to zároveň trvalá výzva odpovedať na otázku, či sme ešte stále tými, akými sme chceli

byť, a či stále chceme to, čo predtým. Najdôležitejšia veta je podľa mňa v článku 12, odseku 1: „Ľudia sú slobodní a rovní v dôstojnosti a právach.“

Pre väčšinu ľudí je právo zložitý, ťažko pochopiteľný systém, ktorému dobre nerozumejú, ale ktorý im dáva veľa limitujúcich pravidiel a príkazov. Ako ho vnímaš ty?

Je to systém, ktorý hovorí, ako sa máme v niektorých oblastiach správať. Ale v ostatných oblastiach nám dáva obrovskú slobodu. Chápem, že právo môže byť vnímané aj ako komplikovaná sieť útlaku ľudí zo strany nejakej kvázi elity, tak ako to popísal aj Kafka v knihe Proces. Jednotlivec sa stráca v sieti nepoznaného práva. Úloha právnikov a právničiek je právo pre ostatných rozpletať.

Situácií, kedy právo na niekoho nemyslelo a došlo k nespravodlivosti, je zrejme mnoho. Bola si osobne súčasťou takého rozhodnutia alebo jeho nápravy?

Napríklad počas pandémie koronavírusu sa prijalo opatrenie proti jeho šíreniu, ktorým bol zjednodušene povedané zákaz vychádzania. Pracovali sme na ňom viacerí právnici a právničky a nikomu z nás nenapadlo, čo takéto pravidlo bude znamenať pre ľudí bez domova. Potom sa ozvali organizácie, ktoré reprezentujú ich záujmy, a napravilo sa to. Preto je dôležité, aby mali šancu o pravidlách spoločnosti rozhodovať rôzni, veľmi pestrí ľudia, reprezentujúci rôzne záujmy.

Do akej miery je teda právo systém, ktorý niečo zhora reguluje, a do akej miery je to živý systém, ktorý vychádza z potrieb spoločnosti?

Právo nemôže ísť úplne proti každodennému životu. Ľudia by ho nedodržiavali.

Napríklad?

Keby sa zaviedol zákaz umelého ukončenia tehotenstva alebo by boli podmienky preň výrazne sprísnené, napríklad ako v Poľsku, ukončovanie tehotenstva by sa robilo nelegálne alebo by sa diala turistika za ukončením

tehotenstva. Čiže efektívne právo musí ísť ruka v ruke s potrebami spoločnosti.

Keby si ľudia povedali, že si viac neželajú útlak práva, mohla by spoločnosť bez neho vôbec fungovať?

Ja mám pravidlá rada. Moje myslenie je zarámcované v schémach, že pravidlá majú odrážať naše potreby a regulovať naše správanie. Nevieť si predstaviť veľkú komunitu ľudí, ktorá by fungovala bez pravidiel a nejakej formy vládnutia cez pravidlá.

„Ak by neexistovalo právo alebo ho nikto negarantoval, možno by sme mali obrovskú, širokú slobodu, ale chránená by bola, len kým by neprišiel niekto silnejší.“

Právo nielen vytvára pravidlá, ale aj chráni našu slobodu a bezpečnosť. Idea moderného štátu je, že my ľudia máme so štátom akúsi zmluvu, dohodu o tom, že sa bude starať o záležitosti, ktoré si nevieme efektívne zabezpečiť sami, a zároveň nám zaručí maximálnu možnú mieru slobody.

Ak by neexistovalo právo alebo ho nikto negarantoval, možno by sme mali obrovskú, širokú slobodu, anglickým slovom by sme ju mohli nazvať „freedom“, ale chránená by bola, len kým by neprišiel niekto silnejší. Vidíme to na územiach, kde je bezprávie. Právo tam nevymáha polícia a fungujú tam gangy. Ak príde niekto silnejší a vytrhne mi z ruky mobil, ako sa môžem brániť? Mám slobodu, ale nie to, čomu sa hovorí sloboda v politickom zmysle,

po anglicky „liberty“. Nemám právnu ochranu. My, ľudia, sme sa v ústave dohodli, že zriadujeme štát, ktorého úlohou je chrániť, garantovať a starať sa o základné práva a slobody. Moja sloboda je užšia, lebo nemôžem niekomu zobrať mobil. Ale som chránená viac. Právo je prechod z nechránenej širokej slobody do chránenej užšej slobody.

Kedy tento koncept vznikol?

Hovorím o západných konceptoch. Premýšľanie o práve na svete je širšie, no ja neviem nič o tom, ako o ňom premýšľajú napríklad Číňania a Číňanky, pôvodní obyvatelia Austrálie alebo Ameriky. V práve z globalizovaného severu sa tieto myšlienky objavili s Rousseauom a Lockem v 17. a 18. storočí.

Čo bolo predtým?

Dovtedy bolo právo vnímané inak. Nové myšlienky o vzťahu štátu a jednotlivca čiastočne súvisia s reformáciou. Začalo sa premýšľať nad tým, že panovník nemá byť zdrojom práva, ale tiež má podliehať zákonu. Že pred štátom existuje sloboda svedomia, náboženského vyznania a viery a štát vzniká, aby ju garantoval. Panovník je sluha práva. Keď ale odskočím zo 16. storočia do čias starovekého Ríma, známy je výrok, že právo je umením dobra a spravodlivosti.

Čo to znamená?

Často sa vykladá tak, že interpretovať právne texty, zákony, je sčasti umelecká činnosť, lebo je v nej istá miera kreativity. V skutočnosti odkazoval skôr na to, že v Ríme nebudovali systém abstraktných kodifikácií a všeobecných zákonov, aké máme teraz my. Verili, že v konkrétnych situáciách sa vyrieši, čo je spravodlivé, a tie takzvané kazuistiky budú použiteľné na riešenie ďalších podobných prípadov.

Prečo sa často hovorí o rímskom práve ako o základe európskeho právneho systému, keď to všetko začalo ešte v gréckych mestských štátoch?

V Grécku vznikol koncept občianstva, vzťahu medzi človekom a štátom, na základe ktorého má človek garantované nejaké práva a povinnosti a súčasťou ktorého je participácia na výkone moci. Demokracia však bola

len pre slobodných mužov, teda nie otrokov, a na výkon niektorých úradov sa vyžadovalo vlastniť nejaký majetok.

Čo priniesol Rím?

Určil schémy myslenia a argumentovania, ktoré hlavne v súkromnom práve fungujú doteraz. Priniesol rozdelenie práva na súkromné a verejné. Naše súkromné právo vychádza z uhorského práva, ktoré bolo v menšej miere inšpirované rímskym právom. Takže rímske právo je pre nás analytická a konceptuálna pomôcka na premýšľanie hlavne v súkromnom práve.

Kedy sa zrodila ústava?

Vznik ústavy sa často datuje do stredovekého Anglicka, keď si šľachta vymohla od panovníka práva s väčšou silou než mali obyčajné zákony. Neskôr vznikajú ďalšie typy protoústav, dokumentov, ktoré obsahujú ustanovenia o ľudských právach a základnom formátovaní verejnej moci. Prvá moderná ústava, v ktorej sa hovorí, ktoré štátne orgány majú akú moc a ako chránia základné práva a slobody, bola spísaná v roku 1787 v USA.

Prečo podľa teba práve v USA vznikla takáto zmluva ľudí so štátom?

Možno preto, že tam fungoval špecifický protestantizmus a bola snaha odlíšiť sa od systému v Anglicku, kde vládol panovník. Ešte predtým skupina lídrov v novinách vysvetľovala, prečo je dôležité mať dokument, ktorý verejnú moc zriadi a zároveň obmedzí. Sériu článkov nazvali Listy federalistov. Jedna ich známa myšlienka je, že ľudia nie sú anjeli, preto pri výkone úradu musí byť moc obmedzená aj časovo, aj rozdelením medzi rôzne stupne.

Všetky krajiny Európy boli vtedy monarchiami. Malo na vznik americkej demokracie vplyv aj to, že o nej uvažovali na území, kde nemuseli rešpektovať myšlienku o moci danej panovníkovi zhora?

Tvárame sa, že dostali šancu vytvoriť vlastné pravidlá na akejsi zelenej lúke. Lenže tam nebola zelená lúka. Išlo o kolonizáciu a tí, ktorí prišli, neprijali pravidlá, ktoré mali na tom území vytvorené pôvodní obyvatelia.

Ústava USA z konca 18. storočia mala ďaleko od toho, ako sú práva garantované dnes. Nezaručovala rovnosť, ženám nepriznávala rovnaké práva ako mužom, existovalo otroctvo, pôvodní obyvatelia nemali práva. Kedy a vďaka čomu sa zmenilo toto?

Asi vývojom spoločnosti. Nazvala by som to zľudšťovaním. Ústava USA sa síce začína slovami „We the People“ – „My, ľudia“, ale napísali ju bieli muži, ktorí kolonizovali cudzie územie a praktizovali otrokárstvo. Každá ústava sa rôznymi spôsobmi posúva. Text americkej ústavy ako taký je nezmeniteľný, môže sa len dopĺňať dodatkami.

Môžu dodatky ísť proti ustanoveniam nezmeniteľného jadra ústavy?

Môžu ho reinterpretovať. Ústavou bol zriadený najvyšší súd. Začiatkom 19. storočia v legendárnom rozhodnutí Marbury v. Madison povedal, že ústava musí byť nad zákonmi, lebo inak by ju mohli tí, ktorí vládnu, nerešpektovať a prispôbovať podľa potreby proti vôli ľudí. Keďže je ústava nad zákonmi, zákony musia byť v súlade s ústavou. Ani konanie orgánov verejnej moci a ústavných činiteľov nesmie byť s ústavou v rozpore. A musí existovať nejaký orgán, ktorý na to dáva pozor. Najlepšími kandidátmi na taký orgán boli podľa najvyššieho súdu súdy samotné, lebo sú nezávislé. A keďže, zjednodušene povedané, my sme najvyšší súd, sme na to najvhodnejší, konštatovali sudcovia v rozhodnutí. Priznali si aj právo zrušiť zákon, ktorý by bol v rozpore s ústavou. Dlho ho vôbec nepoužili, napriek tomu sa úloha súdov pri vykladaní ústavy posilnila.

Ako si máme vysvetliť, že zmysel ustanovení ústavy sa môže meniť ich odlišnou interpretáciou?

Slová „We the People“ zmeniteľné nie sú, ale môže sa zmeniť ich význam. Hovorí sa tomu evolutívny výklad. Bez zmeny textu sa môže zmeniť pravidlo, ktoré text komunikuje. „We the People“ v čase prijatia ústavy znamenalo „my, bieli muži“. Ale spoločnosť sa zmenila. Teraz to znamená muži aj ženy bez ohľadu na etnickú príslušnosť.

Akým spôsobom súdy interpretujú ústavu?

Kedysi sudcovia najvyššieho súdu USA, vtedy len muži, povedali, že otroctvo je v súlade s ústavou alebo že je v poriadku, keď deti afroamerického pôvodu navštevujú segregované školy. Neskôr bolo otroctvo zrušené a v 50. rokoch 20. storočia v známom rozhodnutí „Brown v. Board of Education“ – Brown proti školskej rade súd povedal, že segregácia v školách je protiústavná, lebo porušuje zásadu rovnosti. Takže význam ústavy sa posúva preto, lebo sa vyvíja spoločnosť. Koncepty získavajú nový zmysel, mení sa zákonodarstvo a sudcovia a sudkyne tento vývoj reflektujú a zosobňujú.

Tvrdia niektorí odborníci, že by to malo byť inak?

Časť právnikov a sudcov hovorí, že ústavné dokumenty treba čítať originalisticky. Čiže tak, aby znamenali to isté ako v čase, keď boli prijaté. Ale sami to nerobia dôsledne. Ako by potom čítali „We the People“? Konkurenčná teória hovorí, že tie dokumenty treba čítať evolutívne, tak ako sa posúva spoločnosť. Nazýva sa to teória živej ústavy. Rozdiel je jednoducho pochopiteľný v čítaní toho, že ústava USA zakazuje nezvyčajný a krutý trest. Časť tých, ktorí text čítajú originalisticky, hovoria, že trest smrti je v poriadku, lebo bol v poriadku v čase písania ústavy. Časť tých, ktorí používajú evolutívny výklad, hovoria, že v čase prijatia ústavy bol bežný, ale dnes v zásade žiadna demokratická krajina trest smrti nemá. A spôsob jeho vykonávania je krutý, lebo na jeho vykonanie sa čaká roky. Podľa tohto výkladu ústava v súčasnosti trest smrti zakazuje, hoci predtým ho nezakazovala. A to bez zmeny textu. Lebo sa zmenili okolnosti.

Kedy môžeme hovoriť o modernej ústave na našom území?

V 19. storočí sme tu mali rôzne ústavy. Niektoré boli nanútené panovníkom, niektoré mali takmer demokratický obsah. Po prvej svetovej vojne a vzniku Československa prichádza v roku 1920 ústava prelomová, v mnohom superdemokratická. Je v nej zákaz výsad šľachty, rodová rovnosť, volebné právo pre ženy. Prvýkrát v svetovej

„Z môjho pohľadu môže vyzeráť exoticky, že v gréckej ústave sa píše o posvätnom vršku. Ale oni vedia, prečo to vzniklo a akú to má históriu.“

histórii bol zakotvený a neskôr aj zriadený moderný ústavný súd, ktorý mal explicitnú ústavnú právomoc rušiť zákony pre rozpor s ústavou.

Stretla si sa pri štúdiu ústav s niečím naozaj nezvyčajným?

Pre nás je normálne, že máme v ústave regulovaný štátny jazyk. Českí právnici a právničky sa čudujú, načo tam o ňom hovoríme. Z môjho pohľadu môže vyzeráť exoticky, že v gréckej ústave sa píše o posvätnom vršku. Ale oni vedia, prečo to vzniklo a akú to má históriu. V USA prijali pred ústavnými dokumentmi Deklaráciu nezávislosti. Nájdeme v nej právo na hľadanie vlastného šťastia. Podobné právo na šťastie je aj v japonskej ústave. A v niektorých ďalších. Vôbec by mi nevadilo, keby aj v našej ústave takéto právo bolo.

Verejnosť by možno čakala, že ústavní právnici a výskumníci sedia zatvoreni v kanceláriách s právnymi textami. Ty vašu prácu opisuješ opačne, ako každodenný kontakt s dianím vo všetkých vrstvách spoločnosti. Ktorá predstava je správna?

Ústava je hodnotovo-právny dokument. O hodnoty sa zápasí tu a teraz, konkrétnym dianím. Ak chceme o ústave niečo vedieť, prečítanie toho dokumentu nás informuje iba o maličkosti časti toho, čo ústava znamená. Na to potrebujeme vedieť, aké spory ohľadom nej existujú, ako ich rozhodol ústavný súd, ako jej text žije v spoločnosti. Ústava nie je dokument samotný, ale jeho význam. Štúdium ústavy teda nie je slonovinová veža laboratórneho bádania v bielom pláštiku. Dá sa to aj tak, ale to môže človek dopadnúť ako istý doktorand zo zahraničia. Počas socializmu písal prácu o ústavách a ústavných súdoch európskych krajín. Napísal, že najlepší je Ústavný súd Československej

Kde sme v rámci cyklu teraz?

Máme za sebou dobré obdobie, hoci sa zabúdalo na práva nepopulárnych menšín, napríklad etnických menšín, ako sú Rómovia a Rómky. Máme k tomu veľa rozhodnutí o segregácii od domácich súdov aj Európskeho súdu pre ľudské práva. Dostatočne sa nechránia práva ľudí bez domova a právo na bývanie nie je realizované. Kvíri ľudia sú právne v podstate v horšej situácii než pred 20 rokmi. Ale keď sa na to pozriem globálne, ani ty ani ja by sme tu pred sto rokmi nesedeli. Rozprávame sa v Slovenskej akadémii vied. Pred sto rokmi by sme ako ženy nemohli pracovať v akademických inštitúciách. Len v roku 1922 vyštudovala v Československu prvá právnička ●

MGR. ET MGR. LUCIA BERDISOVÁ, PHD., LL.M.

Právnička, vedecká pracovníčka a ľudskoprávna aktivistka. Vyštudovala filozofiu a právo v Trnave a právo na Univerzite v Cambridge. Pôsobí ako vedecká pracovníčka v Ústave štátu a práva Slovenskej akadémie vied a ako vysokoškolská učiteľka na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity. Pracovala aj ako poradkyňa ministerky spravodlivosti a poradkyňa na Ústavnom súde Slovenskej republiky, bola členkou Súdnej rady. V publikačnej a prednáškovej činnosti sa venuje predovšetkým ústavnému právu, právnej filozofii a právnickej etike. Je laureátkou ocenenia Flamma pre inšpiratívne české a slovenské právničky a „Ombudsmanského ďakujem“ za prínos v oblasti základných práv a slobôd.

Myslíš si, že žijeme v období, keď sme v rámci historického vývoja dosiahli zatiaľ najvyššiu mieru slobody a ochrany práv?

Časť teórií hovorí, že vývoj je lineárny. Že sa zlepšujeme v ľudskosti. Ale iné teórie tvrdia, že vývoj je skôr cyklický. V cykloch dochádza k zhoršeniu realizácie ľudských práv, istôt a bezpečnosti aj úrovne slobody, rovnosti a dôstojnosti. Uvedomenie si toho faktu prinesie opäť zlepšenie. Stotožňujem sa s týmto názorom.

Demokracia v tropickom pralese

Keď Rimania stavali Koloseum, vynašli betón a formulovali právny systém, Papuánci žili v dobe kamennej. Rím padol a život týchto kmeňov sa nezmenil. Až do začiatku 20. storočia nepoznali písmo, štát ani moderné nástroje.

Papua-Nová Guinea je po Amazónii a regióne Konga v Západnej Afrike poslednou z troch veľkých oblastí tropických lesov. Jej plocha je dvadsaťkrát väčšia ako Slovensko, no má len 15 miliónov obyvateľov. „Zachovaniu prírody pomohlo okrem málo obývanej krajiny aj to, že tamojší obyvatelia používali až do prvého kontaktu s vonkajšou civilizáciou technológie z doby kamennej,“ približuje tropický ekológ Vojtěch Novotný, ktorý krajinu navštevuje od začiatku 90. rokov.

Veľké oblasti Papuy-Novej Guiney sa vyvíjali mimo civilizačných procesov. V 30. rokoch minulého storočia tak nastal historicky posledný veľký kontakt civilizácií. Austrálski prospektori po prvý raz kontaktovali viac ako milión ľudí, ktorí dovtedy žili vo vnútrozemí bez informácií o okolitom svete.

Text Petra Vrablicová
Foto archív Vojtěcha Novotného

o pôvodný model ľudského osídlenia a spoločnosti, ktorý sa vo zvyšku sveta postupne konsolidoval do väčších kmeňových celkov, mestských štátov a napokon štátov, čo zmiernilo kultúrnu a spoločenskú rozmanitosť,“ myslí si Vojtěch.

Papuánska spoločnosť si neprešla dobou bronzovou ani železnou. Nevynikla technológie ani písmo, ktoré by zaznamenalo jej históriu pre ďalšie generácie. Kmeňové jednotky sa nespájali, takže nevzniklo nič ako štát. Do akej miery za to môže malý počet členov jednotlivých kmeňov a nepriepustnosť džungle, nevieme.

Papua-Nová Guinea je od roku 1975 parlamentnou monarchiou. V demokratickom indexe je pred Gruzínskom či Tureckom. „Kmeňové zriadenie je predstupňom demokracie, keďže funkcia kmeňových vodcov nie je dedičná,“ vysvetľuje Vojtěch. „Ambiciózni lídri majú možnosť získať spoločenskú podporu.“ Modifikovaný austrálsky väčšinový systém s jednomandátovými volebnými okrskami zodpovedá kmeňovej demokracii. „Navyše žiadny kmeň nie je dominantný, lebo do žiad-

NEŽENIE ICH IDEOLÓGIA
Dnes má ostrov demokraticky volenú vládu, obyvatelia sa však stále identifikujú s kmeňmi a hovoria viac ako 800 jazykmi. „Pravdepodobne ide

neho nepatrí viac ako 5 % obyvateľov krajiny.“

Papuánsky politický život je podľa Vojtěcha veľmi dynamický. Minimálne tretina poslancov po prvom funkčnom

období stratí svoj mandát. Koncept postkolonialistického otca národa, ktorý by prišiel o moc až smrťou alebo pučom, Papuáncom nič nevraví. Ten ich, prvý nezávislý premiér Michael Somare, stratil mandát po troch rokoch vyslovením nedôvery v parlamente. „Je to systém striedania garnitúr, na aký sme zvyknutí v Európe.“

Politika sa tu tvorí zdola. Politické strany nemajú veľký význam. „Súperia o schopných politikov, ktorí sa vypracovali sami. Na jedno kreslo v parlamente pripadá okolo tridsať uchádzačov.“

Neženie ich ideológia. Samotné strany je ťažké rozdeliť na ľavicu či pravicu. „Každý ide na zmes centralizovaného populizmu, teda populistickej stredovej politiky. Ide o to, kto voličov presvedčí, že je schopnejší.“

CHARIZMA ROZHODUJE
Hlavnými politickými témami je budovanie ciest, elektrifikácia a služby, najmä zdravotnícke a vzdelávacie. „Každý chce, aby k nemu viedla cesta,“ myslí si Vojtěch.

V krajine nikdy nenastal násilný prevrat a keďže väčšina obyvateľov nie je formálne zamestnaná, rolu nehrajú ani odbory. Podľa Vojtěcha tak politika ostáva pragmatická: bez ideológií, extrémizmu či kultu osobnosti.

Rozhodujúca je charizma. „Do parlamentu sa nedostane nikto, kto nevie predstúpiť pred dav a zrozumiteľne a presvedčivo predostrieť svoj program. Zároveň je dôležité vyvolať presvedčenie, že ho vie aj naplniť.“ Spoločenský život a politická kampaň sú preto veľmi kontaktné.

Papuánci sú podľa vedca veľmi otvorení a majú záujem aj o to, čo im môžu priniesť zahraniční návštevníci. Hoci majú za sebou koloniálnu minulosť, kolonizátori im nezabrali pôdu ani nepriniesli choroby – aspoň nie v takej miere ako napríklad v Amazónii. Takže ku kolonizácii majú neutrálny až mierne pozitívny postoj. „Vidíme u nich nezávislosť na okolí, ktorá vedie k sebavedomiu. Ľudia sa neobávajú a neizolujú,“ tvrdí Vojtěch. Papuánci si poradili v čase zatvorenia nemeckej humanitarnej agentúry, v období chladnúcich vzťahov s USA aj pri geopolitických snahách Číny získať v krajine vplyv.

„Kmeňové zriadenie je predstupňom demokracie, keďže funkcia kmeňových vodcov nie je dedičná.“

Keďže značnú časť rozpočtu tvoria príjmy z ťažby surovín, historicky spolupracujú s nadnárodnými korporáciami. Pri čínskych spoločnostiach však mali papuánski zamestnanci zlú skúsenosť s manažmentom a spôsobom riadenia. Čínsky tlak sa navyše

snažia utlmiť Austrália a USA. Lenže na Papue-Novej Guinei sú v centre základných životných hodnôt rodina a poľnohospodárstvo.

NIKTO NEHLADUJE

V porovnaní s Austráliou, Malajziou či Indonéziou tu populácia stále rastie, podobne ako v afrických krajinách. V čase nezávislosti mali rodiny na Papui-Novej Guinei priemerne päť až šesť detí. V súčasnosti tri. „Každý Papuánec má veľa bratrancov a sesterníc, ujov a tetušiek. Táto veľká rodina udržiava kontakt a navzájom sa podporuje.“ Podpora rodiny plynule prechádza do tej kmeňovej, prípadne aj nad rámec kmeňa. Ak sa to nepodarí, nie je výnimkou, že vypukne kmeňová vojna. Napríklad kvôli tomu, že susedná dedina nepodporila kandidáta na rektora. Pre kmeň je podstatné vyslať jasný signál, že sa s ním nikto nemá zahrávať.

V spoločnosti je silno zakorenený princíp odvety a súperenia kmeňov. V určitých oblastiach je to chronický problém. Jeho nepredvídateľnosť zabráňuje rozvoju. Polícia bojuje len proti najextrémnejším prejavom. V nižšej intenzite trvajú konflikty aj desaťročia. Chýba politická vôľa zabrániť im a navýšiť rozpočet pre políciu. „Viesť vojny je tradícia, ktorá v modernej dobe nedáva zmysel. No bojovať proti nej by znamenalo degradovať zásluhy

bojovníkov. A to by bolo spoločensky problematické,“ myslí si Vojtěch.

V krajine, kde neexistuje materská dovolenka ani štátny dôchodkový systém a zdravotná starostlivosť je veľmi obmedzená, sa rodina stáva sociálnou a záchrannou sieťou. „Ak ste úspešní a zarábate, široká rodina čaká, čo pre ňu urobíte a ako podporíte jej členov. Obmedzuje to snahu ľudí vyniknúť. Poslanci dostávajú žiadosti o pomoc od stoviek ľudí.“

Momentálne má tropický biológ v Českej republike osem doktorandov z Papuy-Novej Guiney. Všetci jeho doterajší študenti sa vrátili domov.

„Hoci ide o študentov, v myšliach Papuánecov sú to bohatí ľudia žijúci v Európe a očakávajú ich podporu.“ Na ostrovoch je bežné mať bakalárske vzdelanie, dosiahnuť vyšší stupeň je však vzácné.

„Ide o chudobnú krajinu, no životný štýl tam je príjemný. Nikto nehladuje a ľudia sa o seba vedľa postarať aj bez formálneho zamestnania. Každý má pôdu a bývanie, hoci skromné.“ K odlivu ľudí neprichádza. Naopak.

„Papuánci ma donútili viac sa angažovať v spoločenských vzťahoch,“ priznáva Vojtěch, ktorý väčšinou pracuje sám. Čo však prinášajú domorodcom cudzinci, ktorí hovoria, že im idú pomôcť alebo ich skúmať? Aj v týchto otázkach vedec prijal papuánsky pohľad: „Medzicivilizačný a medziľudský kontakt má aj negatívne následky: eróziu jazykov, kultúr a tradícií. Ale je natoľko zaujímavý, až je žiaduci.“●

„Viesť vojny je tradícia, ktorá v modernej dobe nedáva zmysel. No bojovať proti nej by znamenalo degradovať zásluhy bojovníkov. A to by bolo spoločensky problematické.“

Nájdeme domov aj vašim 2 % z daní

Začína sa to rešpektom a pochopením, končí stabilitou udržateľného bývania. Pre niekoho je to istota, pre iného záchrana, no môže to byť aj záľuba. Predaj časopisu NOTA BENE je pre našich klientov možnosťou získať príjem vlastným úsilím, mať sociálny kontakt a nebyť neviditeľnými.

Bezdomovectvo nie je len o pre-spávaní na ulici. Je to stav neustálej pohotovosti, kedy si telo ani myseľ nemajú kedy oddýchnuť. Žiadne súkromie, bezpečie ani možnosť zastaviť sa. Organizácia Proti prúdu už 25 rokov ukazuje, že tento stav má riešenie. Pomáha ľuďom bez domova získať dôstojný príjem, bezpečné bývanie a stabilný domov. Aj vďaka vašej pomoci.

Zabezpečiť si jedlo a prístrešie, ak sa ocitnete na ulici, je samo osebe náročné. Ešte náročnejšou výzvou je však nájsť si dostupné nájomné bývanie. Predstavte si hľadanie bytu, ak nemáte prístup k internetu, kontakty, tobôž dosť peňazí na prenájom za trhové ceny. Preto vznikol Program Bývanie NOTA BENE.

Program pomáha ľuďom prekonať bariéry, ktoré by sami zdolávali len veľmi ťažko. Sociálna nájomná agentúra preberá na seba administratívnu záťaž – hľadá prosociálnych prenajímateľov, pripravuje férové zmluvy a uľahčuje vzájomnú komunikáciu. Pomoc je však aj materiálna a finančná: pomáhame so zariadením, asistujeme pri opravách a s majiteľmi nastavujeme nájomné tak, aby si ho klienti dokázali udržať z vlastných zdrojov. Potom nastupujú sociálni pracovníci. Nie ako kontrolóri, ale ako sprievodcovia. Pomáhajú klientom poradiť si s novými výzvami a rutinou, ako je obsluha spotrebičov, platenie účtov, organizáciu času, ale aj zvládnutie nudy či osamelosti.

V ľuďoch sa po návrate do bývania mieša obrovská úľava s únavou, ale aj strachom, či si bývanie dokážu udržať. Po rokoch traumy je totiž najťažšie opäť uveriť, že je to naozaj. Že o bývanie znovu neprídu zo dňa na deň. Aj vďaka vám, našim čitateľom a podporovateľom, je to všetko možné.

Výsledky hovoria jasnou rečou. **Vďaka predaju časopisu viac ako 90 % našich klientov ukončilo pouličné bezdomovectvo a má nejakú formu ubytovania. Zároveň sme už takmer 50 ľuďom pomohli v stabilnom nájomnom bývaní. Viac ako 96 % z nich si dokázalo s našou aj vašou podporou nájomné bývanie udržať. Takto chceme pomôcť aj ďalším.**

Bývanie vnímame ako základné ľudské právo, ktoré dáva človeku priestor stabilizovať sa a začať konečne žiť, nielen prežívať.●

Venujte nám 2 % z vašich daní. Spolu pomôžeme ľuďom bez domova dostať sa z ulice a nájsť si domov.

Všetky potrebné informácie nájdete na www.notabene.sk/dve-percenta.

Predajca Tibor sa rád smeje. Ak nie hlasom, tak očami. Z jeho rozprávania či vystupovania by ste asi nezistili, že bol kedysi uzavretý a s nikým nechcel veľmi hovoriť. Zmenilo sa to pred deviatimi rokmi, keď začal predávať NOTA BENE. Zistil, že rád spoznáva ľudí a ich svet. „Baví ma počúvať ich príbehy. Prichádzajú, aby mi povedali, ako sa majú. Inokedy, aby sa mi zdôverili.“ Jeho najobľúbenejším miestom sa tak stala pošta. Má číslo jeden. Ale kde? Na Námestí slobody vo Vranove nad Topľou.

Okoloidúci sa občas Tibora neprijemne pýtajú, prečo si nenájde prácu, prečo trávi čas na pošte predajom časopisu. Naučil sa to nevnímať. Mal ťažšie detstvo. Mamu alkoholickú. Vyrastal v detskom domove. Napriek tomu nikdy

Medzi listami a príbehmi

Tibor predáva časopis, no v skutočnosti uchováva príbehy lepšie ako jeho strany. Rozdáva pritom úsmevy a zbiera drobné prejavy ľudskosti. Náklady okoloidúcich sú ako balíky, ktoré pracovníci pošty triedia len kúsok za ním. Tie pekné sa nikdy nestratia. O tých obitých sa porozpráva s majiteľmi a spolu ich vymenia za niečo súcejšie.

Text Petra Vrablicová
Foto Tomáš Hrivňák

nezabudne zdôrazniť, že každý z nás má svoj kríž a toto bol ten jeho. „Prežili sme aj kopec pekných chvíľ“

Predaj časopisu bol preňho najprv skúškou. „Jemine, zo začiatku som bol nervózny!“ rozprával mi, keď sme sa minulý rok po prvý raz stretli v charitnom dome pre mládež, nie tak ďaleko od jeho obľúbenej pošty. „Volajú ma stresman a trochu som stresoval,“ smial sa. Občas to zažíva aj dnes. „Neviete, čo máte od ľudí očakávať. Je ťažká doba. Nekupujú časopis. Chápem to. Rozmyslia si, či kúpia časopis alebo chlieb.“

PÄTICA VERNÝCH

Tiborovi verní zákazníci sú však iní. „Vážim si to a snažím sa ich občas odmeniť aspoň čokoládkou alebo niečím podobným.“ Volá ich päťka verných. Podržali ho v tom najhoršom, hoci sami nemajú veľa. „Som im vďačný. Dostalo ma, keď mi jedna z nich povedala, že ma radšej podporí, ako si kúpi jesť. Bolo mi do plaču. Obdivujem takých ľudí.“ Aj preto jej pomoc hneď vrátil. Dodnes obdivuje elán vitálnej dôchodkyne, ktorá sa stala jeho vzorom. „Inšpiruje ma, ako

všetko zvláda. Nestážuje sa, ani keď ju niečo bolí a mohla by. Mladší by to urobili. No ona je veľmi silná.“

Tibor by chcel byť ako tá pani a často o tom rozmýšľa. „Drží ju Boh. Zažila si veľa, no modlí sa.“ Zaujal ho jej spôsob života. „Stále sa usmieva. Šíri energiu a dobro. Je šťastná.“ Tibor sa jej často pýta, čo je dôvodom jej úsmevu. Že ho vidí, odpovedá mu.

Mladý predajca si aj na ostatných okoloidúcich všima energiu, ktorú okolo seba šíria. Sú zachmúrení? Radujú sa? Smútia? Trápi ich niečo? Tvrdí, že to vycíti. Od nikoho sa neodťahuje.

Takto spoznal aj pána z Bratislavy. Nemal rád NOTA BENE a ľudí, ktorí ho predávajú. „Možno s nimi mal zlú

skúsenosť,“ tipoval Tibor. Pán sa ho pýtal, prečo časopis predáva. „Chcem si zarobiť a pomôcť ľuďom, ak to potrebujú,“ odpovedal mu Tibor. Nakoniec sa dali do reči. Muž sa ho pýtal, čo je NOTA BENE. Aký mal život. Čo robí dnes. Aj či verí v Boha. Nasledujúci deň sa stretli znovu. Pán bol však podľa Tibora úplne iný. Úctivý. Bez hnevu.

MALIČKOSTI, KTORÉ NÁS MENIA

Tibor neveril, že môže takto niekoho zmeniť. „Je to neopakovateľný pocit. Dokázal som pár ľuďom ukázať aj niečo dobré,“ usmieval sa, keď o tom rozprával. „Naučilo ma to ľudí chápať a byť otvorenejší. Tvoríť vzťahy a veriť druhým.“ Postupne si vytvoril komunitu starostlivých ľudí. Od správcu pošty po bežných zákazníkov. Nestarajú sa oňho len navonok. Neprehliadajú ho. Rešpekt a pozdrav často stačí.

Kamarátka Lenka z priľahlej predajne pečiva mu postráži veci, keď si potrebuje odbehnúť. Keď mu nie je najlepšie, so zákazníkmi mu pripomenie, že život ide ďalej, hoci nie tak, ako by sme chceli.

Tibor vníma zmenu, ktorá prišla s pandemiou koronavírusu aj s ekonomickými ťažkosťami. „Ľudia sú nervóznejší. Pred pandemiou sa viac navštevovali. Viac sa chápali. Neboli takí zlomyseľní.“ Skúsenosti posledných rokov nás podľa neho oddelili. „Ľudia by si mali začať viac veriť, menej si závidieť a byť k sebe lepší. Veľmi nám to chýba.“

V charitnom dome, kde býva, rád varí či pomáha núdzným. Bavia ho aj počítače, s ktorými v minulosti pracoval. Vďaka príbehom si však obľúbil mestskú knižnicu a múzeum. Ešte radšej má prírodu. „Tá je lepšia ako mesto.“●

PROGRAM BÝVANIE NOTA BENE

Hľadáme prenajímateľov bytov

Pomôžte našim predajcom opäť zažiť pocit domova.

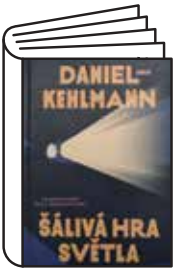
PREČO PRENAJAŤ BYT PREDAJCOVI?

- Pravidelné platby bez meškania
- Kvalitne pripravená nájomná zmluva
- Asistencia pri komunikácii s nájomcom
- 26 spokojných súkromných prenajímateľov
- 36 nájomcov v Programe Bývanie NOTA BENE

HĽADÁME
Garsónky
1-izbové byty
2-izbové byty

socialna.agentura@notabene.sk

+421 905 812 175

	NOTA BENE	38 KOMENTÁRE		
	 Rím filmový Dušo Martinčok	Pozor na ústupky Zuzana Mojžišová 	 Špinavé miesto Juraj Červenka	
	Je naozajstný Rím a potom ten filmový. Tento text sa bude venovať druhému z nich. Mám päť obľúbených filmov z Večného mesta. Neprezradím názvy, to bude vaša úloha. Pripravení na kvíz? Prvý film je plný čiernobielej radosti. Audrey Hepburn a Gregory Peck uháňajú na skútri popri Koloseu. Počas nočnej prehliadky Ríma jeden druhému klamú, až sa práši, ale to im nebráni, aby sa do seba zamilovali. Ďalší film dráždi zmysly – Julia Roberts si poctutnáva na špagetách s paradajkami a bazalkou. Parmezán v spomalenom zábere padá na červenú omáčku ako snehové vločky. Hrdinka je na prvej zastávke svojej porozvodovej cesty okolo sveta a dúfa, že znova nájde samu seba. Tretí kvízový film je o bonvivánovi, spisovateľovi jedinej knihy, ktorému klope na dvere staroba. Uteká pred ňou do ligoty nočného mesta. Hľadá, nevie presne, čo. Napokon v ňom spomienka na prvú lásku prebudí nádej, že napíše ďalšiu knihu. Štvrtý film je ťažký oriešok: bol natočený podľa novely Tennesseeho Williamsa. Aj tu sa hlavná postava konfrontuje so starnutím. Kedysi slávna a žiadaná herečka Karen pred pribúdajúcimi rokmi uteká do náručia záhadného mladíka, ktorého viac ako ona priťahuje jej šeková knižka. Posledný film sa takisto odohráva v päťdesiatych rokoch a je o zámene identity. Hlavný hrdina zavraždí bohatého a obdivovaného priateľa a začne sa za neho vydávať. Prenajme si v Ríme byt s vysokými stropmi a dúfa, že mu to prejde. Že bude konečne šťastný. Tak? Koľko ste ich uhádli?●	Daniel Kehlmann (1975) patrí k najznámejším nemeckým spisovateľom. Po skvelých románoch <i>Vymeriavanie sveta</i> a <i>Tyll</i> vyšla v českom preklade jeho <i>Šalivá hra svetla</i> (Argo 2025, preklad Michael Půček). Mnoho postáv jej príbehu vrátane hlavného hrdinu či Greta Garbo, mnoho faktov a zápletiiek má predobraz v pomerne nedávnej realite. Georg Wilhelm Pabst bol pevnou súčasťou silnej filmárskej generácie; on, Robert Wiene, Fritz Lang, F. W. Murnau v 20. rokoch minulého storočia nakrúcali dodnes zásadné diela svetovej kinematografie. Po nástupe Hitlera k moci odchádza cez Francúzsko do Spojených štátov, ale dlho za morom nevydrží a aj s rodinou sa vracia naspäť. Keď vypukne druhá svetová vojna, je v Rakúsku. Číže v pasci. Lebo z Berlína mu už „priateľsky“ máva malý chlapík s doktorátom z histórie literatúry, uniformou obopnutý Joseph Goebbels, aby maestra Pabsta vyzval do práce na budovaní ríše. Sprvoti si slávny režisér myslí, že sa mu podarí nevkrúčiť do bahna, ale čoraz väčšmi sa presviedča o sile a všadeprítomnosti nacistickej mašinerie. „<i>Pokiaľ človek nemôže niečo urobiť a zároveň to bezpodmienečne urobiť musí, zbýva jej jediné: prenech to niekomu inému. A to niekomu, kto vypadá ako ty a kto používa tvé telo, komu ale není zatěžko vpálit do hlavy malého bekajícího srnce dvě kulky... komu je fuk, že ten hekající tvor dýchá a trpí strašnými bolestmi a má tak obrovský strach, až je ho dokonce vidět,</i>“ radí oddielový vedúci Hitlerjugend Pabstovmu synovi. <i>Šalivá hra světla</i> je aj o klamlivosti a nebezpečnosti lúčov, ktorými sa totalitná moc pokúša spáliť všetko, čo sa jej vzpiera. Pod príbehom sa skrývajú úvahy o strachu, odvahe a podvratnosti ústupkov.●	Slávny a večný Rím. Neraz sa vybavujú stereotypné obrazy centra antického sveta. Zaplnené Koloseum, výstavné fórum, charakteristické prilby s červennými chocholmi, muži v tógach, ženy v elegantných plášťoch. Pravda, no len čiastočná. Aký bol každodenný život v Ríme povedzme okolo roku 100? Keď centrum cisárskeho impéria malo približne milión obyvateľov? Jednoducho skonštatované, nebolo to bohviečo. Rím, to bol jeden chaos. Hlučné bludisko krivolakých uličiek s domami pochybnej statiky. So starovekými bytovkami, ktorými sa rýchlo šírili požiare. Obraz Ríma spredu dvoch tisícročí výstižne vykreslila anglická historička Mary Beardová. Spomínala Rím bez organizovaného zberu odpadu a so zákutiami plnými špiny a výlučkov. S masami živoriacich zúfalcov, odkázaných na ťažkú a príležitostnú prácu. Krutý rímsky svet s nechcenými novorodencami odhodanými na smetiskách, osudom ktorých bola smrť alebo otroctvo. Podvýživa sa v Ríme vyskytovala častejšie, než by si dnes turista ftený so svalnatými „gladiátormi“ na Via dei Fori Imperiali mohol myslieť. Pravidelne sa objavovali epidémie a kvôli okolitým močiarom aj malária. V podaní Beardovej ani tie slávne kúpele s vlhkými priestormi nemuseli byť zdraviu na osoh. Ťažko si predstaviť väčšie semenie všelijakých chorôb. Nad všetkými hlboko zakorenenými zjednodušeniami sa treba zamyslieť. Naozaj to bolo tak? Alebo len tak? Romantizovanie vyznieva podozrivo – aj v prípade vznešenosti antického Ríma.●	

	39 PROTI SRSTI	RIMANIA
	Text Elena Akácsová Foto Shutterstock	bol sladší a chrumkavejší, stále si však zachoval úctyhodné množstvo živín. V porovnaní s ľadovým šalátom je rímsky šalát doslova nutričnou bombou. A je to aj jediná správna voľba do originálneho šalátu Caesar, ktorý v roku 1924 vytvoril z núdze Cesare Cardini. Vlastnil reštauráciu
	Šalát, ktorý mal v Ríme sochu	
	Cézarov šalát nemá nič spoločné s Gaiom Juliom Caesarom. Rímsky šalát, ktorý obsahuje, je z Grécka a ani s tou šalátovou sochou v nadpise to nie je celkom pravda.	
	Rímsky cisár Augustus bol na vrchole moci, keď vážne ochorel. Pravdepodobne to bola choroba pečene alebo týfus. Tradiční lekári ho liečili horúcimi obkladmi, čo ho takmer zabilo. Vtedy prevzal jeho liečbu otrok Musa a nariadil presný opak: studené kúpele a studenú diétu, ktorej základom bol obyčajný rímsky šalát. Za zázračné uzdravenie mu postavili v Ríme sochu hneď vedľa sochy boha liečiteľstva Asklépia. Bronzové sochy z antiky sa väčšinou nezachovali, väčšina bola roztavená na zbrane alebo mince, no zmienky o soche nájdeme v historických textoch. Plínius Starší, ktorého by sme mohli nazvať Googlom starovekého Ríma, napísal, že sochou vzdal Augustus hold šalátu Lactuca. Mnohí si to časom zjednodušili na príbeh, že sochu dostal samotný šalát. V skutočnosti to bola socha Antonia Musu. Musa sa do Ríma dostal ako otrok. Narodil sa okolo roku 63 pred Kristom a pôvodom bol Grék. Vo vznešených rímskych rodinách bolo zvykom vzdelávať talentovaných otrokov v remeslách, ako bola aj medicína, aby slúžili svojim pánom. Medicíne sa venoval aj jeho brat Euforbos, ktorý neskôr slúžil africkému kráľovi Jubovi II. v Numídií. Aj Musov brat a Jubu II. majú fascinujúci príbeh o nerimanských Rimanoch, vzdelaných otrokoch a liečivých rastlinách, ale zostaňme pri Musovi. Keď sa Augustus uzdravil, dal Musovi za záchranu života slobodu	a navždy ho oslobodil od platenia daní a verejných povinností. Zomrel ako bohatý, slobodný a uznávaný muž, ktorý zvýšil spoločenský status lekárov v Rímskej ríši. Zo vzdelaných sluhov sa stali vážení občania. Z rímskeho šalátu sa vďaka Musovi stala legenda. Poznali ho už starí Egypťania, no až Gréci ho začali šľachtiť a využívať pre jeho chuť a liečivé účinky. Pestovali ho na ostrove Kos (v angličtine sa aj volá Cos lettuce) a ospevoval ho aj tamojší rodák Hippokrates. Stonky šalátu po narezaní vylučujú bielu šťavu, ktorá obsahuje látku s upokojujúcimi a analgetickými účinkami. Má pevné, chrumkavé listy, ktoré znesú aj teplo, dá sa aj grilovať. Rimania šalát často pripravovali varený alebo dusený s octom a rybacou omáčkou. Spočiatku sa podával na konci hostiny, aby vďaka svojim upokojujúcim účinkom pomohol hosťom zaspáť po ťažkom jedle. Neskôr, za čias cisára Domiciána, sa presunul na začiatok menu ako predjedlo na povzbudenie apetítu. Staroveký rímsky šalát bol oveľa horkejší a mal tuhšie listy, než ho poznáme dnes. Je šľachtený, aby
		

Priveľa na jedny plecica

Text a foto Alan Hyža

Veronika má tridsaťpäť rokov, ale jej príbeh by pokojne uniesol osud dôchodkyne. Pripomína zamotaný filmový scenár.

Keď sa narodila, mama už mala prvé manželstvo za sebou. Ako mladé dievča si zobrala chlapca, ktorý jej zatajil, že trpí duševnou chorobou. Bol schizofrenik. Vzťah sa nedal označiť inak ako trápenie a obaja ho riešili po svojom. Mama si našla iného a keď na to jej vtedajší manžel prišiel, zobral si život. V záchvate choroby skočil v Bratislave do Dunaja. Zostali po ňom dve deti, Veronikini nevlastní súrodenci. O nich však ešte bude reč...

Z maminho nového vzťahu nakoniec tiež nebolo nič. Narodila sa síce Veronika, ale z jej otca sa vykľul násilník. Navyše bral drogy a kradol, takže výsledok bol jasný – mama musela ešte v tehotenstve odísť. Veronika ho nemá ani v rodnom liste, v príslušnej kolónke je zápis „otec neznámy“. Nikdy ho nevidela a, ako hovorí, ani nevie, či žije. Keď mala dva roky, mama spoznala Fera. Zobrali sa a konečne to vyzeralo, že život nabera správny smer. „Feriho som mala veľmi rada, osvojil si ma a bol to môj ozajstný otec,“ povie Veronika, ale tón napovedá, že nie všetko je tak, ako by malo byť. „Vychoval ma a až do mojich sedemnástich som netušila, že ten biologický je niekto iný.“

Fero bol jednoduchý chlap, strážil prasce na miestnej farme a o rodinu sa staral. Prvé nehody nastali, keď sa prejavili príznaky duševných porúch u Veronikíných nevlastných súrodencov. Zdedili ich po otcovi. Mladšia sestra ešte ako tak, ale starší brat

Prispieť môžete aj naskenovaním tohto kódu z vášho mobilného bankingu.

bol problém. „Nikdy sme nevedeli, kedy to naňho príde. Býval agresívny a nevyspytateľný, občas to bolo peklo. Stalo sa, že som musela ujsť. Lieky, samozrejme, odmietal,“ zhodnotí Veronika a vzápätí smutne dodá: „Ferdo to už nedokázal vydržať. S mamou sa rozviedol a odišiel od nás.“ Samozrejme, všetko šlo zasa dolu kopcom. A keďže, ako sa hovorí, nešťastie nikdy nechodí samo, pohroma na seba nenechala dlho čakať. Ferimu diagnostikovali rakovinu. Zomieral tri roky.

Pre Veroniku to nebol ten najlepší štart do života. Chorí súrodenci, absencia pevnej otcovskej ruky a nie príliš ideálny vzťah s mamou sa museli na niečom odraziť. Po skončení základnej školy nastúpila na potravinárske učilište. Odbor cukrárka. „Nemala som k tomu nijaký vzťah, šla som tam, lebo to bola najbližšia škola v okolí, do ktorej ma zobrali. Ale chcela som mať aspoň niečo v rukách,“ povie úprimne. Plán sa rozpadol v prvom ročníku. Spoznala Vladu a ostala tehotná. Syn Lukáš má dnes sedemnásť a teší sa ešte z dvoch súrodencov – deväťročného Dávida a trojročnej Ninky. No a Vlado je fuč. Stal sa z neho alkoholik a príživník a zo života štvorice zmizol.

Dá sa povedať, že život sa s Veronikou nemazná. Najprv s nepodareným manželom žila v podnájme v Bratislave. Neskôr živorila z platu upratovačky, ale nedokázala platiť nájomné. Keď sa zbavila partnera, musela sa aj s deťmi vrátiť do rodnej dediny. Zdalo by sa, že by bolo kam, veď mama žila v dome a ona verila, že ju prichýli. Ale vzťahy neboli dobré a mama sa navyše starala o chorého syna, Veroninho staršieho brata. Dodnes si s ním zažíva svoje – neberie lieky a odmieta podpísať zbavenie svojprávnosti. Takže v pravidelných intervaloch navštevuje liečebňu v Hronovciach a poberá invalidný dôchodok.

Aby vyžili, mama pracuje za minimálnu mzdu, ako hovorí, „v starobinci“ v Želiezovciach. Popri tom musí pomáhať ďalšej dcére, Veroninej staršej sestre. Tá má dve deti

Časopis NOTA BENE poskytuje priestor OZ Medzi nami, aby pomohlo sociálne slabším rodinám a ľuďom so znevýhodnením. Nie vlastnou vinou sa ocitli v ťažkej situácii. Možno sa nájde niekto, koho príbeh Veroniky a jej detí osloví. Aj váš príspevok sa použije na splatenie dlhu na elektrine a dome. Ďakujeme!

Číslo účtu IBAN: SK85 3100 0000 0040 4021 8205, SWIFT: LUBA SKBX. názov účtu: Medzi nami, pripište poznámku – Veronika.

Kontakt na OZ Medzi nami: 0905 910 827 alebo 0905 240 389 (medzinami@zoznam.sk).

a choroba sa u nej tiež rozvíja. Celé dni iba sedí v izbe. Jeden dom je napísaný na brata. A druhý, po babke, na sestru. Veronika nemá nič. Ale nakoniec ju mama prichýlila. Dovolila jej aj s deťmi bývať v garáži. S jednou žiarovkou, elektrickým ohrievačom, lavórom a latrínou na dvore.

Dnes Veronika býva v dome. Je to barák, v ktorom kedysi žili ako rodina ešte s Ferom. Kúpili ho na pôžičku. Keď zomrel, mama nestačila platiť ani šeky za energie, nieto ešte splátky. Vznikli dlžoby a museli sa vysťahovať. Dom sa dostal do dražby. So všetkým, čo k tomu patrí – spustol, zvlhol, zatiekla strecha, zapchal sa kanál, nikto nečistil žumpu. Vtedy sa do príbehu dostali podvodníci, neseriózni kupci a banka.

Nemá zmysel rozpisovať, kto čo zaplatil, od koho si požičal a čo kto sľúbil. Nič z toho už aj tak neplatí. Dôležitý je výsledok. A ten je takýto: Veronika býva s Lukášom, Dávidom a Ninkou v spustnutom dome, kde nefunguje kanalizácia a kúrenie. Obýva kuchyňu a jednu izbu, ktorú vykuruje drevom v provizórnej piecke. Všetci spia na jednej posteli. A kúpeľňa pripomína scénu z hororu.

„Som šťastná, že máme aspoň strechu nad hlavou. Dohodla som sa s bankou. Môžeme tu bývať, ak budem splácať dlh. Je to štrnásťtisíc eur. Po dvesto mesačne,“ povie a priloží do pece pár triesok. Má z čoho, sused jej daroval niekoľko drevených paliet.

Nejaký čas jej to ako-tak vychádzalo. Zamestnala sa na plný úväzok vo firme, ktorá spracúva mäso z diviny. Mesačne za päťstotridsať čistého. K tomu tristopäťdesiat materské. A teraz príde to ALE! „Minulý mesiac mi prišlo vyúčtovanie elektriny. Je tam dlh tisícdvesto eur,“ povie a vo vzduchu visí zúfalstvo. „Už od decembra som na péenke. Mám niečo s chrbticou, veľmi mi trpnu ruky a nohy. A som chorá aj na srdce,“ dodá a opisuje, ako jej

↑ Veronika, Ninka a Dávid.

cez štyri cievy, ktoré má navyše, preteká krv. „Prosila som doktorku, aby ma vypísala späť. Že to vydržím, lebo musím pracovať. Ale odmietla, vraj si ma nezoberie na svedomie. Tak sedím doma a dostávam nemocenské. Päťdesiatosem eur. Celý môj plán sa môže zrútiť. A pritom by som urobila hocičo, len aby to vyšlo. Viete, nikdy som nikde nebola a už asi ani nebudem. Veľmi však chcem, aby moje deti žili slušne a umývali sa v čistej kúpeľni teplou vodou. A aby som Ninke niekedy len tak mohla kúpiť palacinku s čokoládou, ktorú má tak rada.“●

autor: Pavol Surovec	spevohra	vzájomný vzťah	EČV Ružomberka	Amyotrofická laterálna skleróza (skr.)	jazero (angl.)	belgický spevák	Pomôcky: IPAR, KMETO	osobné zámeno	kartársky výraz	prebral k životu		Kontrolná technická prehliadka (skr.)	druh Fatimy	bozk
očistila v práčke							zlato (špan.)				úder nohou			
ukrývané klenoty							1. časť tajničky				3. časť tajničky			
							ženské meno				vazal			
štvorček (typ.)			záhuba, zánik						slepá ulička (kniž.)					
			geometrické teleso						slovenský hudobník					
krik				austrálsky pštos				zn. kilovolt- ampéra				staroegypt. boh Slnka		
				morská zátoka				remeslo (mad.)				chorobná zúrivosť		
ušľachtilý arabský kôň					obilie siate na jeseň								mužské meno	pravoslávny kňaz
					slečna (skr.)									
	potom	severské zvierat				výzva (kníž.)					strapcovitá metla			
		EČV Rožňavy				obyvateľ Írska					Letecké opravovne			
2. časť tajničky										číselná lotéria				
samica barana					zriedka (med.)					úkryt vojaka				

Vplúštenie z minulého čísla: Niekedy je tvoja radosť zdrojom tvojho úsmevu, ale niekedy môže byť tvoj úsmev [že to nedokážeš, tiež máš pravdu]. — Thich Nhat Hanh

Lepšie zapáliť malú sviečku, [...]. – Konfucius

2	1				3			
				4		6	1	3
		4		5				
		9	3					2
	5		7			4		
		3	6					7
		2		1				
				7		3	2	5
6	7				9			

griddlers.net

		5				6		
1		7				3		8
			8	9	3			
5		8				2		1
			7		8			
4								6
			1		7			
	1	6				5	8	
	8		4		5		3	

griddlers.net

- Predajca nosí preukaz so svojím registračným číslom a fotografiou na viditeľnom mieste. ● Predajca ponúka časopisy označené číslom zhodným s registračným číslom uvedeným na preukaze. ● Predajca ponúka časopisy na určenom mieste uvedenom na jeho preukaze.
- Predajca ponúka časopisy za odporúčaný príspevok uvedený na titulnej strane časopisu. ● Predajca ponúka časopisy spôsobom, ktorý neobťažuje okoloidúcich (je triezvy, čistý, upravený, slušný).
- Predajca sa zdržuje na svojom mieste bez detí do 16 rokov.
- Predajca aktívne pracuje na zlepšení svojej sociálnej situácie, svojich zručností a riadi sa pokynmi sociálneho pracovníka. ● Predajca v Bratislave je povinný nosiť aj oficiálnu vestu s logom NOTA BENE. Začiatočník vestu nemá, iba špeciálny preukaz platný v daný mesiac.

- Preverte si preukaz predajcu, na ktorom je uvedené registračné číslo, fotka. ● Prispievajte na časopisy označené číslom zhodným s registračným číslom uvedeným na preukaze predajcu.
- Neprispievajte viac, ako je uvedené na časopise, pokiaľ sa tak sami nerozhodnete. ● Časopis, na ktorý ste prispeli, si prosím zoberte so sebou. ● Časopis po prečítaní darujte alebo znehodnoťte tak, aby sa nedal znova ponúkať.

MESAČNÍK NOTA BENE, 24. ROČNÍK, 3/2026

Redakcia: Šéfredaktorka: Sandra Pazman
Tordova. Zastupujúca šéfredaktorka,
editorka: Jana Čavojiská. jana.cavojiska@notabene.sk, 0903 546 742. Redaktorka: Petra Vrablicová, petra.vrablicova@notabene.sk.
Vizuálny koncept: Denisa Šifrova & Martin Jenca (Milk). Sadzba a zalomenie: Martin Mistrik. Vizuálny editing: Jana Liška Schmidt. Korektúra: Mária Beňačková Rišková.

Vydavateľ: OZ Proti prúdu, Karpatská 10,
811 01 Bratislava, 02/5262 59 62, notabene.
IČO: 360 68 781, IČ DPH: SK 202 158 57 31, čí-
slo účtu IBAN: SK21 1100 0000 0026 6347 50.
BIC (SWIFT): TATRSKBX. Registrácia na
MV SR dňa 20.3.2001, číslo spisu:
VVS/I-900/90-17945, na MK SR pod číslom
EV 3665/09 ISSN 1335-9169.

PROTI PRÚDU: Štatutárne zástupkyne: riaditeľka Nina Beňová 0908 434 826 a šéfredaktorka Sandra Pazman Tordová 0905 143 651. Finančné oddelenie: Daniela Žideková 0911 209 559, Martin Zuščin.

Program NOTA BENE: Terénny tím podpory predajcov: koordinátor Peter Kadlecík 0907733388, Robert Olejár 091752658, Ivan Scholtz 0905440764, Michaela Kukučka 0908293233, Monika Miková 0905952471. Sociálni pracovníci: koordinátorka Lucia Primmelová 0905440878, Iren Kapsdorfer 0905440946, Dagmar Korentsy 090822983. Kristína Nagyová 0915985640. Distribúcia: Barbora Sekelská 0915779746, Peter Kováč 0908986603

Program Bývanie **NOTA BENE:** koordinátor
Ivan Lorenc 0908 062 194, Barbora Žiaranová
0905 595 520, Rebeka Sekulová 0908 268 020
Mária Teleky 0905 440 887, Alexandra
Lukačovič Senajová 0911 654 411, Dagmar
Gurová 0917 337 235. Sociálna nájomná
agentúra: Petra Groschová 0905 812 175.

Program Advokácia: Nina Beňová 0908 434 8
Emaily: *meno.priezvisko@notabene.sk*

- Pouličný časopis **NOTA BENE** začal vychádzať v septembri 2001. Vydáva ho občianske združenie Proti prúdu ako svoj hlavný projekt na pomoc ľuďom, ktorí sa ocitli bez domova alebo im hrozí strata ubytovania z finančných dôvodov. Cieľom je aktivizovať ľudí bez domova, pomôcť im získať sebačúť, dôstojný príjem, pracovné návyky a sociálne kontakty. Úlohou **NOTA BENE** je tiež kampaň na pomoc ľuďom bez domova.

- Predajca časopisu musí byť registrovaný v OZ Proti prúdu alebo partnerskej organizácii mimo Bratislavu. Pri registrácii dostane 4 kusy časopisov zdarma, všetky ostatné si kúpi za 1,40 € a predáva za plnú sumu 2,80 €. Je povinný nosiť preukaz, v Bratislave aj oficiálnu vestu a dodržiavať kódex predajcu (pozri str. 42). Ak zistíte, že niektorý predajca porušuje pravidlá, prosím, informujte nás alebo partnerskú organizáciu.

- OZ Proti prúdu v rámci integračného projektu NOTA Bene poskytuje predajcom ďalšie služby: základné a špecializované sociálne poradenstvo, pomoc pri uplatňovaní práv a právom chránených záujmov, podporu streetworkera na predajnom mieste, právne poradenstvo partnerskej advokátskej kancelárie, tréningy, skupinové stretnutia a workshopy, prístup do kupónového motivačného sociálneho obchodu, príspevky na lieky, internet, PC a telefón zadarmo pre vybavovanie prác, bývanie a úradných záležitostí, úschovu peňazí a úradných listín a možnosť využívať korešpondenčnú adresu o. z. na zasielanie osobnej pošty.

- OZ Proti prúdu od roku 2001 realizuje pilotné projekty v oblasti riešenia bezdomovectva, iniciuje systémové a legislatívne zmeny na národnej úrovni, vydáva knihy z pera ľudí bez domova, organizuje odborné konferencie a vydáva odborné publikácie. Je členom siete pouličných časopisov INSP, organizácie FEANTSA a Slovenskej siete proti chudobe.

Viac na notabene.sk.

ORGANIZÁCIE ZABEZPEČUJÚCE REALIZÁCIU
INTEGRAČNÉHO PROJEKTU NOTA BENE NA
SLOVENSKU

Bratislava (od roku 2001): O. z. Proti prúdu,
vydavateľ NOTA BENE, Karpatská 10,
811 01 Bratislava, 02/52 62 59 62,
poradcovia@notabene.sk, notabene.sk

Banská Bystrica (2003): Sociálno-charitatívne centrum Ivana Šedibu, prevádzkovateľ: Územný spolok SČK, Pod Urpínom 6, 974 01 Banská Bystrica, Bc. Erik Kováč, 0904 211 211, socialne.bb@redcross.sk

Bardejov (2017): Centrum sociálnych služieb, Toplianska 9A, 085 01 Bardejov, Bc. Mária Chocholáková, 0901 713 903, seniorcentrum.bardejov@gmail.com

Čadca (2006): Dom charity sv. Gianny,
prevádzkovateľ: DCH Žilina,
Kukučínova 4, 022 01 Čadca, Katarína
Melicháčová, 0918 874 839, 041/432 40 88,
dchgianna.ca@gmail.com

Galanta (2023): Centrum pomoci
človeku, prevádzkovateľ ADCH
Trnava, Hlavná 997/14, 924 01 Galanta,
Petra Penzešová, 0948 632 483,
petra.penzesova@charitatt.sk

Holič (2009): Azylový dom Emauzy,
J. Čabelku 3, 908 51 Holič, Mgr. Hana
Šafránková, 034/668 31 10,
emauzy.holic@gmail.com

Hlohovec (2009): Armáda spásy, Pribinova 5
920 01 Hlohovec, Milan Hýll, 0940 438 130
milan.hyll@armadaspasy.sk

Košice (2003): Charitný dom
sv. Alžbety, prevádzkovateľ: ADCH
Košice, Bosáková ul., 040 01 Košice,
Martina Kochová, 0910 842 182,
martina.kochova@charita-ke.sk

Levice (2005): O. z. Miesto v dome,
Kpt. Nálepku 125, 934 01 Levice,
Mgr. Ľubica Prištiaková, 036/622 15 86,
mvd@miestovdome.sk

Liptovský Mikuláš (2010): Mestský úrad
Liptovský Mikuláš, Štúrova 1989/4I,
03142 Liptovský Mikuláš.

Mgr. Veronika Bániková, 044/556 53 24,
veronika.banikova@mikulas.sk

Malacky (2006): Azylové centrum Betánia,
prevádzkovateľ: N. o. Križovatky, Ľudovít
Fullu 16, 901 01 Malacky, Lukáš Krchnák,
034/772 24 57, centrumbetania@gmail.com

Nitra (2003): Dom charity sv. Rafaela,
prevádzkovateľ: DCH Nitra,
Štúrova 57, 949 01 Nitra, Mgr. Andrea
Rončková, 0907 451 771, 037/652 30 28,
rafael.charita@gmail.com

Nové Zámky (2022): Mestský úrad Nové Zámky, Hlavné námestie 10, 940 02
Nové Zámky, Róbert Kuki, 0905 900 573,
robert.kuki@novezamky.sk

Piešťany (2005): ZSS Domum, Bodona 55,
921 01 Piešťany, Eva Papšová, 0915 400 577,
033/772 76 87, domum@piestany.sk

Poprad (2005): ZSS pre občanov bez
prístrešia, Levočská 405I/55, 058 01
Poprad, Ing. Marcela Michalková,
0910 890 488, 052/772 42 09,
marcela.michalkova@msunoprad.sk

Prešov (2023): Podaj ďalej, o.z., Hlavná 73,
080 01 Prešov, Tatiana Vašková,
0947975909, podalei@gmail.com

Svidník (2016): Spoločnosť priateľov detí,
mládeže a rodín Svidník, Dlhá 505/9, 089 01
Svidník. Valéria Kurillová. 0917 673 107.

Trenčín (2016): ISKRA Trenčín, Dolný Šianec I. 91101 Trenčín, Luiza Roderová

Trnava (2006): ADCH Trnava, Hlavná 43,
917 01 Trnava. Peter Mlynský. 0940 602 151.

Vranov nad Topľou (2009): Charitný dom pre mládež, prevádzkovateľ

ADCH Košice, Lúčna 812, 093 01 Vranov
nad Topľou, 0903 982 906, 057/443 1578,
chd.vranov@charita-ke.sk

Žilina (2003): Dom charity sv. Vincenta,
Bratislavská 423/27, 010 01 Žilina, Mgr. Jan
Kadašiová, 0918 314 197, 041/724 47 95,
spdchvi@charitaza.sk

Inzerchia

ANIMÁCIA•3D

Nájdeme domov aj vašim 2%

Tlačivo
nájdete vo vnútri
časopisu.

Venujte nám 2% z vašich daní.
Spolu pomôžeme ľuďom bez
domova dostať sa z ulice a nájsť
svoj domov. Ďakujeme.

Návod, ako postupovať, nájdete na:
notabene.sk/dve-percenta

ÚDAJE O PRIJÍMATEĽOVI
Názov: Proti prúdu
IČO: 36068781

NOTABENE